

KATEDRA TEOLÓGIE A KATECHETIKY
Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela

**SILOČIARY DEJÍN
TEOLÓGIE HEBREJSKEJ BIBLIE**

PAVEL HANES

Banská Bystrica 2018

Publikácia bola vydaná s podporou projektu

„The Evangelical theology of the Old Testament” č. 06/2017/OPS-15

Autor: Doc. ThDr. Pavel Hanes, PhD.

Názov: **Siločiary dejín teológie Hebrejskej biblie**

Recenzenti: Prof. ThDr. Ján Liguš, PhD.

doc. PaedDr. PhDr. ThDr. Pavol Tománek, PhD

Vydavateľ: KTK PF UMB a Združenie evanjelikálnych cirkví
v SR v Banskej Bystrici, 2018

Neprešlo jazykovou úpravou

ISBN 978-80-971394-4-5

PREDHOVOR

Paul TILLICH vo svojej *Systematickej teológii* konštatuje, že „metodologický imperializmus je rovnako nebezpečný, ako politický imperializmus...“¹ Metóda, ktorú v teológii on sám používa, je podľa neho implikovaná v ľudskej existencii, na otázky ktorej Boh odpovedá. Systematická teológia používa metódu korelácie tak, že „...analyzuje ľudskú situáciu, z ktorej vyplývajú existenciálne otázky, a potom demonštruje, že symboly kresťanskej zvesti sú odpoveďami na tieto otázky.“² Teológia je týmto spôsobom obmedzená na otázky, ktoré si kladie každý človek.

Oproti tomu stojí názor, že človek bez Božieho zjavenia nie je schopný rozoznať svoj skutočný existenciálny problém, a teda ani položiť správnu otázku. Evanjelicálny autor Oswald CHAMBERS napr. tvrdí, že Kristovo evanjelium tvorí potreby v človeku, ktoré si človek bez evanjelia neuvedomuje a vznikajú až pod vplyvom zvestovaného Božieho slova.³

Tento rozpor môže byť jedným z rozdielov medzi kritickou filozofickou teológiou na jednej strane a konzervatívnou evanjelicálnou teológiou na strane druhej – ale pre túto prácu je dôležité TILLICHOVO metodologické prepojenie teologického myslenia s filozofickou analýzou ľudskej existencie. Korelácia, ktorú TILLICH metodicky rozpracoval a aplikoval v systematickej teológii, je chtiac-nechtiac v určitej miere prítomná v každej teologickej práci.

¹ TILLICH, P. *Systematic Theology I*. Chicago : The University of Chicago Press, 1967, s. 60.

² Tamže, s. 62.

³ CHAMBERS, O. *The Complete Works*. Grand Rapids : Discovery House, 2000, s. 856.

Karl BARTH ide tak ďaleko, že nemiešať evanjelium s filozofiou je podobné snahe byť slobodný od hriechu.⁴ Prítomnosť takto „korelovanej“ filozofie v teológii je veľmi zaujímavým a dôležitým determinantom teologického myslenia.

Treba zdôrazniť, že táto (väčšia, či menšia) závislosť na filozofii je v biblickej teológii väčšinou prítomná len implikovane, tj. autor nám sotva na začiatku svojho teologického diela opíše svoj svetonázor, či dokonca vymenuje filozofov alebo mysliteľov, ktorí ho inšpirovali. Pravdepodobne sa jednoducho predpokladá, že študent/čitateľ pozná, či v priebehu štúdia rozozná autorove filozofické a metodologické východiská, alebo si ich nejako „domyslí“. Skúsenosť však hovorí o tom, že študenti teológie nie sú natoľko filozofie znalí, aby sa tento predpoklad naplnil. To je jeden z dôvodov, prečo vznikla táto práca. Hoci je pravdou, že každá teologická práca „...nesie sebou niektoré osobné idiosynkracie a zvláštnosti autora“,⁵ celkový filozofický postoj je vždy v ich pozadí. Často sa o ňom dozvieme z biografických údajov autora. (Např. KIERKEGAARDOV vplyv na myslenie slovenského starozmluvníka K. NANDRÁSKÉHO (1927-2016) je možné zistiť z jeho eseje *O dojmoch z Dánska vo forme listu S. Kierkegaardovi*.)⁶

Ďalší súvisiaci problém spočíva v charaktere biblickej, obzvlášť starozmluvnej, teológie. Kým systematická teológia preberá svetonázorové otázky, ktoré sú svojím charakterom často v zrejmej korelácii s filozofickými problémami súčasnosti, biblická teológia, v ktorej ide o *historickú* teológiu, sa zaoberá témami, pri ktorých je taká korelácia oveľa problematickejšia a ľahko sa stratí „z dohľadu“. Prítom pre pochopenie celkovej výstavby nejakého systému biblickej teológie je otázka korelácie so svetonázorom, ontologickým záväzkom ako aj epistemologickou teóriou autora rozhodujúca podobne, ako to platí v systematike.

⁴ BARTH, K. *Church Dogmatics I/2*. Edinburgh : T&T Clark, 1970, s. 728-9.

⁵ PREUSS, H. D. *Old Testament Theology I*, Louisville : Westminster John Knox Press, 1995, s. 1.

⁶ KRÁLIK, R. *Søren Kierkegaard's Influence on the Thinking of Karol Nandrásky*. In: *European Journal of Science and Theology*, February 2017, Vol.13, No.1, 25-34.

V práci *Siločiary dejín teológie Hebrejskej biblie* sa snažím charakterizovať vplyv filozofických východisk jednotlivých autorov na ich metodológiu spracovania biblického textu a limity a ciele, ktoré sú určované filozofickým zástojom autora. Vychádzam pri tom aj z osobnej skúsenosti, v ktorej korelácia teologického systému s filozofickým smerom viedla k známemu pocitu vyjadrovanému citoslovcom „aha!“

Významným vkladom pre túto prácu bol výskumný grantový projekt „Evangelical Theology of the Old Testament“, ktorý mi aj vďaka pobytu v Spojenom kráľovstve umožnil prístup k rozsiahlej zbierke biblickej literatúry v knižnici *Tyndale House* v Cambridge. Prial by som si, aby toto odkrývanie siločiar skrytých ideových polí viedlo k ďalšiemu skúmaniu, ktoré často vyžaduje štúdium biografí, osobných koníčkov alebo psychológie autorov. Toto však presahuje zámer tejto práce.

OBSAH

0. PROPEDEUTICKÝ ÚVOD DO TÉMATIKY	8
NÁZOV „TEOLÓGIA STAREJ ZMLUVY “	9
TEOLÓGIA TANACHU A STARÁ ZMLUVA	10
TANACH A DEJINY IZRAELA	12
1. OD POČIATKOV CIRKVI PO NOVOVEK.....	16
TEOLÓGIA TANACHU A RANÁ CIRKEV	17
<i>Teológia HB v Novej zmluve</i>	17
<i>Teológia Hebrejskej bibliie a cirkevní otcovia</i>	18
HEBREJSKÁ BIBLIA A STREDOVEK	21
HEBREJSKÁ BIBLIA A REFORMÁCIA	21
PIETIZMUS: KRISTOLOGICKÁ INTERPRETÁCIA	23
KALVINIZMUS: FEDERÁLNA TEOLÓGIA	24
2. TEOLÓGIA STAREJ ZMLUVY AKO VEDECKÁ DISCIPLÍNA.....	25
RACIONALISTICKÉ ZAČIATKY.....	26
NÁSTUP ROMANTIZMU.....	27
HEGELIÁNSKY EVOLUCIONIZMUS.....	31
EMPIRIZMUS V BIBLICKEJ TEOLÓGII.....	34
KONZERVATÍVNA A SPROSTREDKUJÚCA TEOLÓGIA V 19. STOROČÍ	37
<i>Ernst Wilhelm Hengstenberg</i>	38
<i>Teológia dejín spásy (Heilsgeschichte)</i>	39
3. TEOLÓGIA TANACHU V DVADSIATOM STOROČÍ.....	43
„ZLATÝ VEK “ TEOLÓGIE STAREJ ZMLUVY	46
<i>Návrat k dogmatike</i>	47
<i>Eichrodt a von Rad</i>	49
<i>Konzervatívna teológia</i>	51
TEOLÓGIA TANACHU PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE	53
<i>Hnutie biblickej teológie</i>	53
<i>Kanonická kritika</i>	55

<i>Postmoderna v teológii Tanachu</i>	56
<i>Novšie motívy v produkcii teológie Hebrejskej biblie</i>	57
<i>Psychológia v teológii Tanachu</i>	58
<i>Literárna teória v teológii Tanachu</i>	59
<i>Radikálnejšie smery v teológii Tanachu</i>	60
4. NIEKTORÉ NOVŠIE DIELA KONZERVATÍVNEJ TEOLÓGIE TANACHU	63
5. ZÁVER	67
6. POUŽITÁ LITERATÚRA	68
7. MENNÝ REGISTER	77

0. PROPEDEUTICKÝ ÚVOD DO TEMATIKY

Biblická teológia Starej zmluvy (Hebrejskej biblie) má veľmi zložité a zaujímavé dejiny. Podobne ako vo filozofii sú jej dejiny dobrým úvodom do celej disciplíny, pretože prekladajú alternatívne prístupy konštrukcie disciplíny, ich výhody ako aj ich limity. Humanitné vedy, ktoré ľahko podliehajú vplyvu toho, čo Nemci nazývajú *Zeitgeist* (duch doby), potrebujú kritickú komparáciu súčasných tendencií myslenia s minulosťou, aby nepodľahli tomu, čo C. S. LEWIS nazval „chronologickým snobizmom“ (*chronological snobbery*).⁷

Pre porozumenie východísk a záverov jednotlivých vedeckých smerov a teológov je potrebné reflektovať ich filozofické, svetonázorové a náboženské premisy, s ktorými pracujú. Keďže tieto metodologické motívy sú často ukryté „za textom“, v tejto práci sa pokúšam poukázať na siločiaru⁸ starozmluvného teologického myslenia, tj. na presupozície, ktoré hovoria o axiomatických zdrojoch, smerovaní a hraniciach jednotlivých teologických systémov.

Odpovede nie sú v žiadnom prípade jednoduché. Skúmanie Starej zmluvy z vedeckého a zároveň kresťanského hľadiska je jedným z najzložitejších problémov teológie.⁹ Prehľadné spracovanie často

⁷ LEWIS, C. S. *Surprised by Joy*, New York : Harcourt, Brace & World, 1955, s. 206,

⁸ „Siločiara“ je vo elektro-fyzike definovaná ako „imaginárna čiara v priestore, ktorá v každom bode ukazuje smerovanie vektora elektrického poľa.“ (YOUNG, H. D. – FREEDMAN, R. A. *University Physics*, San Francisco : Pearson, 2008, s. 733.)

⁹ Napr. PANNENBERG poukazuje na to, že osvietenstvo aj SCHLEIERMACHER sa pokúšali Starú zmluvu vytlačiť z kresťanskej teológie a označiť ju za

protichodných prístupov k predmetu poskytne východisko k ďalšej práci na tomto stále veľmi živom poli súčasnej teológie. Zároveň tu ide o snahu pridať k argumentom svedectvo o osobnej viere.¹⁰

NÁZOV „TEOLÓGIA STAREJ ZMLUVY“

Tradičný názov teologickej disciplíny, ktorá systematicky podáva teologický obsah Hebrejskej biblie, je „Teológia Starej zmluvy“. Tento názov je však z viacerých dôvodov problematický.¹¹ V prvom rade označenie „Stará zmluva“ pochádza z Novej zmluvy, a tým implikuje kresťanskú teológiu a jej *hodnotiaci* úsudok o hebrejskej časti Biblie. Treba ihneď povedať, že Nová zmluva takto označuje len Mojžišov (sinajský) zákon, a nie všetkých tridsaťdeväť (v židovskom kánone dvadsaťdva) kníh Tanachu. Tanach (Hebrejská biblia) obsahuje aj texty, ktoré Mojžišov zákon (sinajskú legislatívu) nielen neobsahujú, ale ani nepredpokladajú (napr. Kniha Jóbova). Vezmime tiež do úvahy, že prívlastok „stará“ je v novozmluvných textoch skôr vyjadrením tej skutočnosti, že ide o *zastaranú* (čiže neplatnú) zmluvu, a nie o konštatovanie jej veku. Teológia Hebrejskej biblie ako *historická* disciplína nesmie pritom zabúdať, že v čase vzniku Mojžišovho zákona (starej¹² zmluvy) bola Nová zmluva (grécka časť

prameň iného (židovského) náboženstva. (PANNENBERG, W. *Wissenschaftstheorie und Theologie*, Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1987, s. 262.)

¹⁰ Petr MACEK napísal: „Kresťanské svedectvo môže existovať aj bez argumentu, ale argument vychádzajúci z evanjelia bez argumentu neobstojí.“ (GALLUS, P. – MACEK, P. *Teologie jako věda*, Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 212.)

¹¹ Pokiaľ ide len o *vymedzenie textu*, môžeme súhlasiť s názorom, ktorý hovorí „...nie že by tradičný názov bol v akomkoľvek zmysle nejednoznačný.“ (BARTON, J. *The Old Testament: Canon, Literature and Theology*, Aldershot : Ashgate, 2007, s. 83.)

¹² Tradičný kresťanský názov Tanachu, *Stará zmluva*, budem písať s veľkým začiatočným písmenom: „Stará zmluva“. Tam, kde výraz *stará zmluva* bude označovať Mojžišov zákon (sinajskú legislatívu), bude adjektívum „stará“ písané s malým začiatočným písmenom. Podobne „Nová zmluva“ s veľkým písmenom bude označovať zbierku kníh, kým „nová zmluva“

kresťanskej Bibliie) ešte budúcnosťou, preto hovoriť o *starej* zmluve z hľadiska tohto predmetu je anachronickým uplatňovaním neskoršieho vývoja.

Názov „Stará zmluva“ nie je teda vhodný na označenie zbierky všetkých spisov Hebrejskej bibliie, a to nielen z hľadiska historického, ale ani z hľadiska kresťanskej viery a biblickej teológie. Preto namiesto výrazu „Stará zmluva“ budem pri odkaze na zbierku 39 kníh v hebrejčine (a aramejčine) používať názvy „Hebrejská biblia“ alebo hebrejskú skratku „Tanach“.¹³ Názov „Stará zmluva“ na označenie Hebrejskej bibliie bude bez vysvetlenia použitý tam, kde bude z kontextu jasné, o čo ide.

TEOLÓGIA TANACHU A STARÁ ZMLUVA

Z doterajších dejín predmetu „Teológia Starej zmluvy“ je možné vypožorovať, že interpretácie Hebrejskej bibliie všeobecne ako aj v rámci kresťanskej teológie vykazujú značne väčšiu divergenciu ako interpretácie Novej zmluvy v sesterskej biblicko-teologickej disciplíne nazývanej „Teológia Novej zmluvy“. Problém porozumenia Hebrejskej bibliie začína už samotným názvom „Stará zmluva“, ktorý je v napätí s metódou predmetu. Biblická teológia Tanachu skúma teológiu viazanú na *obdobie, v ktorom text vznikal*. Pomenovanie Stará zmluva bez varovania vnáša do historickej metódy nielen *hodnotiaci* prvok, ale aj chronologické hľadisko, ktoré nadraduje jednu zmluvu v rámci Hebrejskej bibliie nad iné zmluvy, ktoré sú v nej spomínané. Výstižné je to, čo k tomu hovorí WESTERMANN:

Teológia Starej zmluvy má za úlohu sumarizovať a spolehodnotiť to, čo Stará zmluva ako celok vo všetkých svojich častiach hovorí o Bohu. Táto úloha nie je správne pochopená, ak sa jedna časť Starej zmluvy vyhlási za najdôležitejšiu a dá sa jej nadradené miesto nad ostatnými, alebo ak sa celok podriadi jednému pojmu, ako sú zmluva, vyvolenie alebo spása, alebo ak sa vopred pýtame, čo je centrom Starej zmluvy. Nová zmluva má celkom jasne stred v utrpení, smrti a vzkriesení Ježiša Krista, k čomu smerujú evanjeliá a odkiaľ sa odvíjajú epištoly. Stará zmluva sa tejto

s malým začiatočným písmenom bude odkazovať na zmluvu Ježiša Krista, ktorá starú zmluvu (Mojžišov zákon) nahradila.

¹³ „T“ pre Tóra, „N“ pre N^eví’ím, „CH“, alebo „K“ pre K^etúvím

štruktúre vôbec nepodobá, a preto nie je možné preniesť do nej otázku teologického centra z Novej zmluvy.¹⁴

„Čistým“ metodologickým riešením historickej biblickej teológie by bolo „zabudnúť“ na to, že jestvuje Nová zmluva a čítať Tanach bez reflektovania novozmluvných interpretácií starozmluvných textov. Kriticky vážnym problémom takéhoto prístupu je, že implicitne pracuje s hypotézou, podľa ktorej je možné porozumieť Tanachu s akýmsi „neutrálnym“ postojom k Novej zmluve, a teda bez reflektovania Kristových a apoštolských výrokov o Starej zmluve.¹⁵ Ak Tanach nie je od Boha inšpirovaným autoritatívnym textom, potom s ním môžeme „robiť, čo sa nám zapáči“ – s vierou alebo bez viery v Krista. Ale ak je Nová zmluva Bohom zjaveným a inšpirovaným výkladom Starej zmluvy, tak štúdium Hebrejskej biblie, ktoré má mať nádej na správne porozumenie, musí vychádzať z jej kristologických interpretácií podaných v Novej zmluve. Znamená to, že odmietame celú metodológiu predmetu? Nie – ale musímerobiť rozdiel medzi aplikovaným výkladom Tanachu pre *súčasnosť*, kde je novozmluvná evanjelikálna interpretácia podmienená vierou v inšpiráciu textu, a preto prijímaná ako *záväzná* pre život – a *historickou* exegézou, pre ktorú bola novozmluvná interpretácia ešte len budúcnosťou. Novozmluvnou odpoveďou na problém Starej zmluvy je Ježiš (Ján 5:39),¹⁶ hoci porozumieť tomu, čo to znamená, zďaleka nie je ľahké. Ale bez tejto odpovede sotva dokážeme zosúladiť tak rôznorodé vyjadrenia viery ako ponúka Kohelet a povedzme kniha Rút.¹⁷ Novozmluvná perspektíva síce automaticky nezabezpečí

¹⁴ WESTERMANN, C. *Elements of Old Testament theology*, Atlanta : John Knox Press, 1982, s. 9.

¹⁵ „Dá sa axiomaticky tvrdiť, že čímkoľvek sú [Sväté Písma] pre iných, pre kresťanskú cirkev toto starodávne Písmo nikdy nemôže mať menšiu hodnotu ako pre Pána cirkvi – samého Krista.“ (ORR, J. *The Problem of the Old Testament*, New York : Charles Scribner's Sons, 1906, s. 3.)

¹⁶ „Skúma(j)te (ἐραυνᾶτε) Písma, lebo si myslíte, že v nich máte večný život, a práve ony svedčia o mne.“

¹⁷ Samozrejme, že novozmluvný prístup nie je čarovným prútikom, ktorým sa zrazu všetko vyjasní. No novozmluvný a kristologický prístup usmerňuje teologickú interpretáciu.

pochopenie a interpretáciu tak pestrej literatúry, akou Hebrejská biblia nesporne je, ale poskytne vzťahnú sústavu, s ktorou sa biblická teológia pokúša potrebné dať do súvisu všetky texty Tanachu.

Ak použijeme BRUEGGEMANOVO delenie, podľa ktorého sa teológiou Tanachu sa zaoberajú tri interpretatívne komunity – ortodoxi, liberáli a pietisti – tak v týchto dejinách teológie Hebrejskej biblie vychádzam z pozície pietistickej (evanjelikálnej)¹⁸ so snahou korektne informovať aj o otázkach nastoľovaných ortodoxnými a liberálnymi teológmi. Z toho vyplýva, že Hebrejskú bibliu (Tanach) nevidím ako dobre myslené, ale napriek tomu naivné, primitívne, či problematické „svedectvo Izraela o Hospodinovi“, ale za *autoritatívne* slovo a posolstvo ontologicky objektívne jestvujúceho Boha, ktoré je platné pre Izrael a celé ľudstvo. Zásadný rozdiel je v tom, že kým *svedectvo* Izraela o Hospodinovi je chápané ako jeden z mnohých *pokusov človeka* porozumieť Bohu, inšpirované slovo Biblie je autoritatívnym Božím slovom, ktoré je *Božím hodnotením* (prípadne súdom) Izraela, a tiež každého človeka na svete. Takýto prístup je v súlade s tradičným konzervatívnym a predovšetkým reformačným chápaním Biblie ako zdroja viery a nádeje spásy pre jednotlivca aj celú spoločnosť.

To však, že Bibliu („Božie slovo“) konzervatívni evanjelikáli a fundamentalisti považujú za *neomylnú*, (niekedy používajú pojem *bezchybná*) neznamená, že jej neomylné *rozumejú*, ani že hebrejské slová Tanachu treba stotožniť s nekonečným, dokonalým a ľudskou rečou neuchopiteľným Božím myslením. Znamená to však toľko, že k textu Tanachu pristupujú ako k inšpirovanému záznamu Božieho slova, cez ktoré Duch Boží hovorí aj k nám v súčasnosti.¹⁹

TANACH A DEJINY IZRAELA

Jedným z prvých problémov, ktoré musí biblická teológia Tanachu

¹⁸ Pojem *pietistický* je pre účely tejto knihy možné považovať za synonymum slova *evanjelikálny*.

¹⁹ „Genuinná starozmluvná teológia je možná len vtedy, keď sú starodávne hebrejské Písma rozoznané a uznané za nič menšie ako výroky Božie.“ (HARRISON, R. K. *Introduction to the Old Testament*, Grand Rapids : Eerdmans, 1969, s. 437.)

riešiť, je historická spoľahlivosť starozmluvných dejepisných záznamov a naratív. V dejinách tejto disciplíny je autorov možné zhruba deliť na konzervatívnych a kritických práve podľa toho, akú mieru spoľahlivosti prisudzujú biblickým dejinným údajom. Od obdobia filozofického racionalizmu (a hlavne od nástupu historicko-kritickej metódy) sa konzervatívny prístup k biblii často považuje za nevedecký. Diskusia o tom, čo je vlastne „veda“ a „vedecké“ je príliš rozsiahla a komplikovaná nato, aby sme ju tu mohli rozvíjať. Nie je však ani dosť dobre možné sa jej vyhnúť, keďže požiadavka „vedeckosti“ je určujúcou charakteristikou univerzitných disciplín. V súčasnej biblickej teológii má kritický prístup k biblickej histórii väčšinové zastúpenie a konzervatívny prístup je preto nútený k defenzíve, ak sa vôbec dokáže udržať na univerzite. V tejto práci sa pokúšam o dialóg medzi konzervatívnym prístupom súčasného evanjelikalizmu a kritickými autormi, a to bez nepríjemného „škatuľkovania“, triedenia a značkovania, ale zároveň s otvoreným príklonom ku konzervatívnej viere v autoritu Biblie, predovšetkým v takom zmysle, ako ho podala Reformácia.

Pohoršenie, ktoré tradične kresťanský a konzervatívny prístup k Biblii, a obzvlášť k Tanachu, vyvoláva vo vedeckej komunite, dobre vystihuje takáto otázka: „Naozaj sa od nás požaduje, aby sme verili, že zmes autorov, všetko (s možnou výnimkou Lukáša) Židov, z ktorých žiadny (dokonca ani Lukáš) nebol vedeckým historikom, na základe série politických udalostí druhoradého významu, ktoré sa odohrali takmer skôr, než sa dejiny, ako im my rozumieme, vôbec poriadne začali, už chápali zmysel a cieľ histórie?“²⁰

Ak túto „zmes autorov“ Biblie považujeme za ľudí, ktorí podávajú výsledky svojho *nevedeckého* bádania, tak musíme súhlasiť s tým, že my dnes vieme o dejinách viac – už len preto, lebo žijeme neskôr a mnohé udalosti, ktoré boli pre nich budúcnosťou, my už môžeme hodnotiť ako minulosť – so známou triviálnou výhodou spätného pohľadu. Nárok, ktorý títo nevedeckí autori kladú na čitateľa, je charakteristický tým, že ich záznam udalostí a ich interpretácia sú nám komunikované s božskou autoritou, často sprevádzanou výrokom

²⁰ NORTH, C.R. *History*. In: BUTTRICK, G.A. (ed.) *The Interpreter's Dictionary of the Bible* 2. s. 611.

„Tak hovorí Hospodin“ (JHVH). Uznanie inšpirovanej autority textu je východiskovým predpokladom a orientačným návodom konzervatívneho skúmania a interpretácie Biblie. Je to presvedčenie, že za všetkými autormi, žánrami a rôznorodými textami je jeden Boh, ktorého slovo sa tu predkladá tak, aby mu človek veril, poslúchal ho a počítal s tým, že ním bude posudzovaný jeho myslenie a život.

Dobrym „skúšobným kameňom“ (mohli by sme ho nazvať aj „kameňom pohoršenia“) je príbeh z Tanachu o Jonášovi. Je to história, legenda – alebo dokonca *rozprávka*? Moderná interpretácia sa vyhýba tradičnému kritickému výsmechu a pohrdavému mávnutiu rukou nad nepravdepodobnosťou príbehu. Namiesto toho ponúka pochopenie prostredníctvom literárnych žánrov:

Pozorné čítanie Jonášovej knihy naznačuje, že nedorozumenie vzniká z pokusov urobiť z nej niečo, čím nie je. Príbeh je plný humoru, nadsádzky, irónie a výsmechu. Tieto charakteristické črty naznačujú, že kniha nikdy nebola určená na čítanie ako záznam dejín, ale bola napísaná ako istý typ satiry. Niet sa čo diviť, že nebola pochopená! Snaha čítať tento príbeh ako históriu môže viesť len k neschopnosti oceniť jej skutočný charakter a nesprávne vysvetliť jej primárne poslanstvo.²¹

Takáto interpretácia ponúka exegetický prístup k textu, ktorý bol dlho ignorovaný, preto treba zodpovedne využiť jeho hermeneutický potenciál. Problém vzniká tam, kde výklad prostredníctvom literárneho žánru popiera historickú realitu, a okrem toho odporuje novozmluvnej interpretácii, ktorá je pre kresťanskú vieru určujúca. Autor vyššie citovaného hodnotenia Jonášovej knihy sa vyjadruje k Ježišovmu použitiu Jonášovho pobytu v rybe (Mt 12:38-40) takto:

Ježišov poukaz na Jonášov príbeh nevyhnutne neznamená, že sa príbeh naozaj odohral – o nič viac ako jeho podobnosť nepredpokladajú, že sú to skutočné udalosti.²²

Autor zabúda na to, že Ježišov odkaz na Jonášov príbeh má byť *znamením* (σημεῖον) Božieho konania pre pochybujúcich Židov, a teda *dôkazom* jeho mesiášskeho poslania pre neveriacich. Ak príbeh

²¹ MCKENZIE, S. L. *How to Read the Bible*, Oxford : Oxford University Press, 2005, s. 2.

²² MCKENZIE, S. L. *How to Read the Bible*, s. 186.

o Jonášovi nie je záznamom *skutočnej* historickej reality (v zmysle tzv. *naivného realizmu*), ale literárnym vyjadrením skrytých zámerov autora, Ježišovo pripodobnenie svojej smrti a vzkriesenia k Jonášovmu pobytu v rybe sa neopiera o historickú udalosť, a tak namiesto dôkazu ide o spochybnenie kľúčovej udalosti, na ktorej stojí kresťanská viera. Podobenstvá nemajú úlohu podať *dôkazy* o realite, ale sú didaktickým literárnym nástrojom, pri ktorom nie je dôležité, či je založený na historickej skutočnosti.

Prirodzene, že tento spor nie je možné s konečnou platnosťou „vedecky“ uzavrieť. Snaha povedať posledné slovo, ako je to možné v prírodných vedách nejakým experimentom a matematickým výpočtom, v oblasti dejín a náboženstva je vylúčená. Pozitívne na tejto skutočnosti je to, že viera ostáva individuálnym rozhodnutím, ktoré nie je možné mechanicky odovzdávať ako súbor vedecky dokázaných poznatkov. Vždy tu ostáva priestor pre svedectvo a slobodné rozhodnutie.

1. OD POČIATKOV CIRKVI PO NOVOVEK

Teológia Starej zmluvy ako samostatná teologická disciplína je výsledkom uvedenia noriem myslenia filozofického racionalizmu do teológie. Racionalizmus považoval rozum za rozhodujúci, ak nie jediný, prostriedok poznania pravdy. Popieral možnosť zázrakov, neveril v Božie zjavenie ani v inšpiráciu Písma. Rozhodujúcou sa stala otázka autority – čo má vyššiu hodnotu a platnosť, text Písma alebo plauzibilita rozumu informovaného „normálnou“ ľudskou skúsenosťou? Počiatky racionalistickej teológie je možné sledovať od polovice 18. st. v Nemecku, kde vznikol pod vplyvom WOLFFOVHO (1679–1754) systému filozofie spracovanej pre školské vyučovanie.²³ Popularita racionalistického dokazovania kresťanstva viedla k použitiu jeho filozofických metód v teológii.²⁴ Keď Johann Salomo SEMLER (1725-1791) uviedol tieto postupy do biblickej teológie, „otec starozmluvnej kritiky“, Johann Gottfried EICHHORN (1752-1827), napísal: „SEMLEROM začína najnovšia epocha našich čias...“²⁵ Nazýva ho „veľkým reformátorom teológie“, ale táto „reformácia“ nespočíva v návrate k Biblii, ako to bolo v 16. st., ale v podriadení biblického skúmania kánonom bežnej literárnej kritiky. SEMLER

²³ WOLFF vydal r. 1719 „Racionálne premýšľanie o Bohu, o svete a duši človeka, ako aj všetkých veciach“ (*Vernünfftige Gedancken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt*), kde sa pokúsil založiť teologické pravdy na matematicky dokázateľných tvrdeniach.

²⁴ CANZIO, I. T. *Philosophiae leibnitiana et wolfiana usus in theologia*, Frankfurt : Officina Bergeriana, 1739.

²⁵ EICHHORN, J. G. *Allgemeine Bibliothek der Biblischen Literatur*, Leipzig : 1793, s. 93.

napísal „Tvrdiť, že Boh vykonával zvláštny dohľad a vedenie pri odpisovaní (najmä Novej zmluvy) môže len ten, kto si skutočný svet vyhodí z hlavy...“²⁶ Na to by sa dalo odpovedať, že naopak, tvrdiť to, že Boh taký dohľad nevykonával, môže len ten, kto si Božiu prozreteľnosť vyhodí z hlavy...

Dogmy treba podriaadiť kritike rozumu a biblické texty vykladať nezávisle na systematickej teológii. Pred týmto racionalistickým odlúčením historickej biblickej teológie od dogmatiky cirkev nerozlišovala medzi dogmatikou a biblickou teológiou, ani medzi teológiou Hebrejskej biblie a teológiou Novej zmluvy. Racionalizmom toto rozlišovanie začalo, dalo sa však predpokladať, že pri racionalizme neostane. S dejinným vývojom filozofie teológovia prispôbovali biblickú teológiu práve aktuálnej filozofii až pod súčasný postmodernizmus. Dejiny THB (predtým TSZ) skúmajú historický vývoj v organizovaní a spracovaní tém, ktorými sa teológia Tanachu zaoberá. Pravdepodobne najnápadnejším výsledkom tohto vývoja je to, že interpretácia Starej zmluvy, predtým stavaná plne do služby cirkevnej dogmatiky, sa odteraz stavia proti dogmatike, ako tzv. „vlastný hlas Biblie“.

TEOLÓGIA TANACHU A RANÁ CIRKEV

TEOLÓGIA HB V NOVEJ ZMLUVE

Svätým Písmom prvej cirkvi bola Hebrejská biblia, v diaspore jej grécky preklad, tzv. „Septuaginta“ (LXX). Kresťanská interpretácia HB bola založená na výrokoch JEŽIŠA KRISTA a učení apoštolov. Z dvadsiatich siedmich kníh Novej zmluvy sa len v liste Filémonovi nenachádzajú žiadne jasné odkazy na Tanach. V Novej zmluve nachádzame niekoľko dôležitých textov, ktoré sa svojím charakterom blížia k „teológii Starej zmluvy“.

V Liste Rimanom, štvrtej kapitole, nájdeme teológiu Abrahámovej spravodlivosti z viery. V piatej kapitole teológiu dedičného hriechu a ľudskej smrteľnosti. V deviatej až jedenástej kapitole je pojednanie o teológii dejín Izraela vzhľadom na cirkev.

²⁶ SEMLER, J. S. *Lebensbeschreibung II*, Halle : bez vydavateľa, 1782, s. 125

Druhý list Korint'anom v tretej kapitole uvádza výraz „stará zmluva“ (παλαιὰ διαθήκη), odkiaľ pochádza kresťanský názov celého hebrejského kánonu.

List Galat'anom preberá rozdiel medzi Jahveho zmluvou s Abrahámom a sinajskou zmluvou, ktorá je nahradená novou zmluvou Ježiša Krista.

List Hebrejom sa zaoberá v prvom rade postavením Ježiša Krista ako Mesiáša, ktorý ako veľkňaz nahradil áronovské kňazstvo. Veľkou témou je tu úloha Mojžišovho zákona, ktorý je naplnený a prekonaný Mesiášovým príchodom.

V Skutkoch apoštolov sú zaznamenané dôležité teologické výklady Tanachu pre život cirkvi – Joelovo proroctvo o vyliatí Svätého Ducha v druhej kapitole; Štefanovo teologické zhodnotenie dejín Izraela v siedmej kapitole; rozhodujúca diskusia o vzťahu Židov a pohanov vzhľadom na obriezku v pätnástej kapitole. Celá kniha končí Pavlovým konfliktom so Židmi, ktorí neprijímajú evanjelium.

Evanjeliá nachádzajú autoritu a potvrdenie mesiášskeho pôsobenia Ježiša Krista v Hebrejskej biblii. Práve v nej nachádzajú predpovede a božský pôvod života a diela Ježiša Krista.

Pripomeňme si, že hoci biblická teológia Tanachu je historická disciplína a skúma Tanach „akoby Nová zmluva nejestvovala“, predsa pre konzervatívnu teológiu Nová zmluva je neodmysliteľným „Autorovým“ výkladom jeho poslstva.

TEOLÓGIA HEBREJSKEJ BIBLIE A CIRKEVNÍ OTCOVIA

Po ukončení apoštolskej doby začala cirkev chápať Starú zmluvu často veľmi formalisticky,²⁷ apokalypticky²⁸ a alegoricky.²⁹ Interpretáciou Tanachu sa exegéti pokúšali čo najviac priblížiť gréckej

²⁷ Napr. Barnabášov list vykladá počet Abrahámových bojovníkov (318) ako symbol kríža, pretože toto číslo sa v gréčtine zapisuje τμη. Písmeno *tau* je podľa autora symbolom kríža a písmená *ióta* a *éta* sú zas začiatočnými písmenami mena Ἰησοῦς.

²⁸ HARRISON, R. K. *Introduction to the Old Testament*, s. 417.

²⁹ Alegorický výklad sa rozvinul hlavne v Alexandrii v zápase s gnosticizmom a v boji proti MARKIONOVI.

filozofii.³⁰ „Pohanská hermeneutická tradícia poskytla FILÓNOVI, KLEMENTOVI aj ORIGENOVI metódu, ktorou dokázali vyčistiť filozofickú alebo teologickú pravdu aj z toho najmenej sľubného materiálu.“³¹ ORIGENES (184/185 – 253/254) rozoznával trojaký význam Hebrejskej biblie podľa trichotomického delenia ľudskej bytosti na telo, dušu a ducha. Telo pre neho znamená doslovný význam textu; duša je jeho morálny výklad; duch je duchovný alebo mystický význam textu. (Neskôr bol pridaný štvrtý význam – anagogický/eschatologický.)

Pre text Tanachu bola významná ORIGENOVA textovo-kritická práca, ktorá dostala názov *Hexapla*. Išlo o porovnanie rôznych biblických prekladov s hebrejským originálom v šiestich stĺpcoch na vyše 6000 stranách. Prvý stĺpec uvádzal hebrejský text hebrejským písmom. V druhom stĺpci bol prepis hebrejského textu gréckymi písmenami. (V tom čase ešte nejestvovala masorétska vokalizácia.) V ďalších štyroch stĺpcoch sa nachádzali grécke preklady: AQUILOV (extrémne doslovistický), SYMMACHOV (voľnejší preklad), LXX a THEODOTIOV (revízia LXX). Hexapla pravdepodobne nikdy nebola kopírovaná a zrejme bola zničená r. 653, keď Cézareu, kde sa nachádzala, vypálili Arabi.

AUGUSTINUS (354 – 430), ktorý najviac ovplyvnil teologické myslenie západného kresťanstva, v značnej miere využíval alegorickú metódu výkladu Starej zmluvy. Najprv ho od Hebrejskej biblie

³⁰ FILÓN hovorí o „filozofovaní podľa Mojžiša“ (PHILO *The Works of Philo Judaeus II*, London : Henry G. Bohn, 1854, s. 283) a podľa jeho vzoru KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ chce pestovať „filozofiu podľa Krista“: „...filozofia bola daná Grékom, ako zmluva pre nich určená, ktorá je akoby predstupňom filozofie podľa Krista.“ (ROBERTS, A. - DONALDSON, J. *Ante-Nicene Christian Library XII*, Edinburgh : T&T Clark, 1869, s. 342)

³¹ PROCOPE, J. F. *Greek Philosophy, Hermeneutics and Alexandrian Understanding of the Old Testament*. In: SAEBO, M. (ed.) *Hebrew Bible, Old Testament The History of its Interpretation I*, Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1996, s. 452.

odrádzal jej jazyk a štýl.³² Nielen že pochyboval o jej pravdivosti, ale sa mu nepáčili príbehy o polygamií, drancovaní, inceste a vraždách. Pre alegorickú exegézu ho získal AMBRÓZ, ktorý „...ako ‚pravidlo‘ pre výklad Písma používal Pavlov výrok ‚písmeno zabíja, ale duch oživuje‘ (2Kor 3:6).“³³ Pod „písmenom“ AUGUSTINUS rozumel *doslovné* chápanie textu, kým pod „duchom“ jeho *obrazný* výklad. Konštatovanie, že „...keď raz povolíme princíp alegorického výkladu, keď začneme interpretovať podľa pravidiel, že celé pasáže a celé knihy Písma hovoria jedno, ale znamenajú niečo iné, čitateľ je vydaný napospas vrtochom interpretá“³⁴ sa u AUGUSTINA na mnohých miestach potvrdilo.

AUGUSTINOVO najdôležitejšie dielo na tému interpretácie Písma je jeho spis *De doctrina christiana*.³⁵ Okrem iného v ňom podriadil exegézu cirkevnej dogmatike.³⁶ Významný vplyv má aj jeho teológia dejín predložená v XV. až XVII. knihe veľkého diela *De Civitate Dei*.³⁷ Ide o interpretáciu založenú viac na apokalyptickom výklade predchádzajúcich období ako na historickej exegéze. Jeho teológia dejín natrvalo určila cesty kresťanského myslenia o dejinách cirkvi vo vzťahu k Hebrejskej biblii. O vzťahu Starej a Novej zmluvy je pravdepodobne najznámejší jeho výrok „Nová zmluva je v Starej

³² „...zdalo sa mi, že sú nehodné porovnania so vznešenosťou Tullia...“ (AUGUSTINUS *Confessions* 3.5, Oxford : John Henry Parker, 1838, s. 33.)

³³ NORRIS, J. A. *Augustine and the Close of the Ancient Period of Interpretation*. In: HAUSER, A. J. - WATSON D. F. *A History of Biblical Interpretation I*, Grand Rapids : Eerdmans, 2003, s. 383.

³⁴ FARRAR, F. W. *History of Interpretation*, London : Macmillan, 1886, s. 239.

³⁵ „O kresťanskom učení“ AUGUSTINE *De Doctrina Christiana*, Oxford : Clarendon Press, 1995.

³⁶ Napísal: „Písmo netvrdí nič iné, iba katolícku vieru vzhľadom na veci minulé, prítomné aj budúce.“ (*Scriptura non asserit nisi fidem catholicam...* De Doctrina Christiana, iii. 10)

³⁷ „Mesto Božie“ AUGUSTINE *The City of God*, New York : The Modern Library, 2000.

ukrytá a Stará zmluva je v Novej odkrytá.“³⁸

HEBREJSKÁ BIBLIA A STREDOVEK

Hoci je pravdou, že „...Biblia bola najštudovanejšou knihou stredoveku a biblické štúdium predstavovalo najvyššiu úroveň vzdelania“,³⁹ toto štúdium až do doby TOMÁŠA AKVINSKÉHO (1225–1274) spočívalo viac-menej len v citovaní a systematickom usporiadaní výkladov cirkevných autorít – hlavne cirkevných otcov. Jeho vodčím princípom bola *pokora*.⁴⁰ O AKVINSKOM sa už dá povedať, že „...má v stálej pozornosti *teologický* obsah Písma a pracuje s ním tak, že stavia vedľa seba aj iné názory.“⁴¹ Hoci aj v stredoveku je možné vypozerovať istý proces smerujúci k doslovnému významu Hebrejskej biblie,⁴² celkovo sa dá povedať, že stredovek „...podriadoval štúdium Biblie mysticismu a propagande“.⁴³ Ideologické použitie Hebrejskej biblie malo podporiť hlavne svetovládne ambície cirkvi pod vedením pápežstva. Cirkev ako „nový Izrael“ si starozmluvnými výbojmi zdôvodňovala svoje mocenské a vojenské aktivity. O biblickej teológii v modernom slova zmysle sa tu sotva dá hovoriť.

HEBREJSKÁ BIBLIA A REFORMÁCIA

LUTHER (1483–1546) by bol na modernej teologickej škole

³⁸ ...in *Vetere Novum lateat, et in Novo Vetus pateat*. (AUGUSTINE *Questionum in heptateuchum libri septem II*, 73. MIGNE J.-P. *Patrologiae cursus completus*, Paris : Garnier Fratres, 1887, s. 623)

³⁹ SMALLEY, B. *The Study of the Bible in the Middle Ages*, Oxford : Basil Blackwell, 1952, s. xi.

⁴⁰ „Pokorná myseľ, túžba nájsť, tichý život, veľa meditatívneho premýšľania v tichosti, chudobe a cudzine, všetky tieto veci majú schopnosť odhaliť veci, ktoré sú pre mnohých nepochopiteľné.“ (LUBAC, H. DE *Medieval Exegesis I*, Grand Rapids : Eerdmans, 1998, s. 288.)

⁴¹ REVENTLOW, H. G. *History of Biblical Interpretation, vol. 2*, Atlanta : Society of Biblical Literature, 2009, s. 201.

⁴² FROEHLICH, K. *Biblical Interpretation from the Church Fathers to the Reformation*, Farnham : Ashgate Variorum, 2010, s. 555.

⁴³ SMALLEY, B. *The Study of the Bible in the Middle Ages*, s. 358.

profesorom Starej zmluvy. Jeho vplyv na teológiu Hebrejskej biblie bol určený jeho veľkým „objavom“ – ospravedlnením z viery.⁴⁴ K Hebrejskej biblii preto pristupoval ako k podpore novozmluvnej kristológie⁴⁵ a niekedy ho to viedlo k svojvoľným interpretáciám starozmluvných textov.⁴⁶ „Vzniká jasný dojem, že keby nejestvovalo novozmluvné použitie Starej zmluvy, LUTHER mohol zájsť oveľa ďalej markionovským smerom.“⁴⁷ Napätie, ktoré takto vzniklo medzi teológiou inšpirácie Písma a kristologickým postulátom teológie Starej zmluvy silne ovplyvnilo ďalší vývoj protestantskej interpretácie Tanachu.

CALVIN (1509–1564), reformátor druhej generácie, sa stal vynikajúcim exegétom Starej zmluvy. Vo svojich komentároch podriadil filologické, historické a iné úvahy cieľu *odhaliť Božie poslanstvo* v texte. CALVINOV význam pre THB spočíva predovšetkým v jeho dôraze na exegézu biblického textu v jeho pôvodnom význame, takže ho niektorí súčasníci obviňovali z judaizmu.⁴⁸ Proti tomu paradoxne stojí tvrdenie, že „...CALVIN tak pokresťančil Starú zmluvu, že takmer stratil z dohľadu novosť evanjelia.“⁴⁹ Tieto dve protichodné tvrdenia ukazujú na dva motívy, ktoré THB musí aj dnes rešpektovať: (1) historickú vernosť a (2) kresťanskú interpretáciu. Pre neskorší vývoj THB je takisto dôležitý fakt, že tzv. „teológia zmluvy“

⁴⁴ „Spravodlivý (δικαίος) bude žiť z viery.“ (Rim 1:17)

⁴⁵ „A v tom sa zhodnú všetky správne sväté knihy na jednom, že všetky napospol *Krista kážu a vyvyšujú*.“ (Vnd daryn stymmen alle rechtschaffene heylige bucher vber eyns, das sie alle samt Christum predigen vnd treyben. LEIPOLDT, J. *Geschichte des neutestamentlichen Kanons II*, Leipzig : J. C. Hinrich, 1908, s. 65.)

⁴⁶ „Niektoré z jeho komentárov ukazujú, že si dobre uvedomoval dôležitosť historickej metódy pri štúdiu Písma, ale napriek tomuto poznaniu zrejme nebol schopný vidieť v starozmluvných spisoch nič, čo by sa približovalo postupnosti Božieho zjavenia.“ (HARRISON, R. K. HARRISON, R. K. *Introduction to the Old Testament*, s. 420.)

⁴⁷ KRAELING, E. G. *The Old Testament Since the Reformation*, New York : Harper & Brothers, s. 20.

⁴⁸ AUDIN, J.M.V. *Calvin I*, Paris : Maisson, Libraire-Éditeur, 1843, s. 448.

⁴⁹ SMITH, R. L. *Old Testament Theology*, Nashville : Broadman & Holman Publishers, 1993, s. 28.

(nazývaná aj *federálna teológia*) našla svoj základ v CALVINOVEJ teológii.⁵⁰

PIETIZMUS: KRISTOLOGICKÁ INTERPRETÁCIA

Pietizmus, ktorý reagoval na suchú a polemickú poreformačnú protestantskú ortodoxiu, dal do centra teologickej pozornosti zbožný kresťanský život, čo viedlo k jasnejšiemu teoretickému rozlišovaniu medzi Starou a Novou zmluvou. Impulz pre historické rozlišovanie medzi Hebrejskou bibliou a Novou zmluvou dal Philipp Jakob SPENER (1635–1705), ktorý zdôrazňoval význam každodenného čítania Biblie v domácnosti, ale *najmä Novej zmluvy*.⁵¹ August Hermann FRANCKE (1663–1727) vo svojej biblickej hermeneutike rozlišoval medzi *sensus literalis* (doslovný význam) a *sensus mysticus* (skrytý význam) biblického textu. „Pri ‚interpretácii‘ doslovného významu treba teda rozlišovať medzi konkrétnym úmyslom autora (*literalis*) a skrytým úmyslom Božím v historických okolnostiach (*mysticus*).“⁵² Tento skrytý význam nachádzame predovšetkým v typológii Starej zmluvy, ktorá je aj podľa FRANCKEHO pochopiteľná len skrze Krista, ktorý je „...Sumou a Podstatou celého Svätého Písma Starej aj Novej zmluvy“.⁵³ V kristologickom čítaní Hebrejskej biblie sa prejavuje snaha o odklon od neživotnej dogmatickej teológie (tzv „mŕtvej ortodoxie“), ale hrozí tu slabé ponorenie do historických okolností textov. Extrémne spiritualizovanie Tanachu bolo sprevádzané u niektorých pietistických teológov excesmi smerom k nezdravému subjektivismu a mysticismu.⁵⁴

⁵⁰ BRAY, G. *Biblical Interpretation Past & Present*, Downers Grove : InterVarsity Press, 1996, s. 204.

⁵¹ SPENER, P. J. *Pia desideria*, Frankfurt am Mayn : Johann David Zanners, 1676, s. 96.

⁵² MATTHIAS, M. *August Hermann Francke*. In: LINDBERG, C. *The Pietist Theologians*, Malden : Blackwell, 2005, s. 106.

⁵³ FRANCKE, A. H. *Christus Sacrae Scripturae Nucleus*, London : J. Downing, 1732, Titul.

⁵⁴ „To, čo začalo ako naozajstné dielo Božie, po smrti vodčích osobností bolo poznamenané úzkoprsosťou, chudobou a bezduchosťou.“ (ORR, J. *The Progress of Dogma*, London : Hodder and Stoughton, 1901, s. 290)

KALVINIZMUS: FEDERÁLNA TEOLÓGIA

V období konsolidácie teologických výdobytkov Reformácie začali reformovaní teológovia (tzv. „kalvinisti“) používať dôležitú biblickú ideu *zmluvy* ako ústrednú myšlienku systematickej teológie. Táto idea závažne ovplyvnila aj teologickú interpretáciu Tanachu. Za pôvodcu *federálnej teológie* (lat. *foedus* = zmluva) sa často nesprávne pokladá holandský teológ Johannes COCCEIUS (1603-1669). V skutočnosti už IRENEUS v druhom st. rozlišoval tri biblické zmluvy: (1) zmluvu napísanú na ľudskom srdci, (2) zmluvu vonkajších príkazov a zákazov (Sinaj) a (3) zmluvu obnovenú v srdci človeka prostredníctvom Svätého Ducha.⁵⁵ Zmluva ako teologický problém reformovanej teológie sa tiež objavuje v diskusii ZWINGLIHO (1484–1531) s anabaptistami⁵⁶ a ako téma systematickej teológie u reformovaného teológa Caspara OLEVIANA (1536-1587)⁵⁷ Koncom šestnásteho st. škótsky teológ Robert ROLLOCK (†1599) napísal: „Celé slovo Božie má do činenia s nejakou zmluvou, pretože Boh s človekom inak nekomunikuje ako skrze zmluvu.“⁵⁸ Neskôr COCCEIUS vo svojej teológii zmluvy rozlišoval tri historické dispenzácie: (1) *ante legem*, (2) *sub lege*, (3) *post legem*.⁵⁹ Teológia zmluvy je dôležitá preto, lebo vytvorila predpoklady pre novšie diachronické rozlišovanie a spracovanie teológie Hebrejskej Biblie.⁶⁰ Časová dimenzia biblickej teológie sa stala východiskom aj pre teológiu dejín spásy (*Heilsgeschichte*).

⁵⁵ BERKHOF, L. *Systematic Theology*, Grand Rapids : Eerdmans, 1941, s. 292.

⁵⁶ LOHFINK, N. *Covenant*. In: LACOSTE, J.-Y. (ed.) *Encyclopedia of Christian Theology*, London : Routledge, 2005, s. 376.

⁵⁷ Jeho dielo „O podstate zmluvy milosti medzi Bohom a vyvolenými“ (*De substantia foederis gratuiti inter Deum et electos*) vyšlo r. 1585.

⁵⁸ PELIKAN, J. *The Christian Tradition 4*, Chicago : The University of Chicago Press, 1984, s. 367.

⁵⁹ BERKHOF, L. *Systematic Theology*, s. 292.

⁶⁰ Pre COCCEIA „Biblia ako celok bola legitímnym predmetom samostatného štúdia, ktoré môže informovať - a nielen podporovať - kresťanú vieru.“ (HARRISON, R. K. *Introduction to the Old Testament*, s. 421.)

2. TEOLÓGIA STAREJ ZMLUVY AKO VEDECKÁ DISCIPLÍNA

Idea *vedeckosti* v humanitných vedách úzko súvisí s vládnuťou *plauzibilitou*, ktorá v (hlavne akademickej) verejnosti určuje prijateľnosť nejakých tvrdení ako vedeckých. Plauzibilita európskeho novoveku je určovaná úspechmi prírodných, matematických vied a neúspechom kresťanského, bibliou formovaného svetonázoru dosiahnuť jednotný a nespochybniteľný konsenzus viery. Ideálom osvietenскеj filozofie bolo napodobniť matematickú metódu argumentácie, a tak dosiahnuť absolútnu istotu racionálneho poznania založenú nie na zjavení a autorite biblických prorokov a apoštolov, ale na argumentoch rozumu a všeobecne prístupnej ľudskej experiencii. Idea stredovekej „vedy“ (*scientia* – na rozdiel od *sapientia*) tak zmenila autoritu a „vedeckým“ sa stávalo to, čo bolo plauzibilným, prijateľným pre autoritu *rozumu* a analogické bežnej skúsenosti (bez autority Písma, zázrakov a prorockých zjavení). Odtiaľ dostala táto filozofia pomenovanie *racionalizmus*. Univerzitná teológia v snahe o zachovanie statusu vedeckosti išla v závese s aktuálnymi trendmi vo filozofii: v 18. st. racionalizmus, v 19. st. romantizmus a idealizmus, v 20. st. existencializmus, štrukturalizmus, postmodernizmus atď.

Tu treba poznamenať, že evanjelikálne kresťanstvo, ktorého novodobé historické počiatky sú v metodistickom duchovnom prebudení vo Veľkej Británii, kladie dôraz na osobnú spirituálnu skúsenosť. Evanjelicálny teológ Pavel PROCHÁZKA konštatuje, že „kresťanská viera nachádza svoj život v osobnej skúsenosti“.⁶¹Táto

⁶¹ PROCHÁZKA, P. *Teologické princípy v cirkevnej edukácii*, Banská Bystrica : Pedagogická Fakulta UMB, 2002, s. 102.

skúsenosť je však v protiklade aj k intelektualizmu aj k dogmatizmu. Jej charakter môžeme nájsť v otázke „praotca evanjelikalizmu“, J. WESLEYHO: Si oboznámený s vedením Božieho Ducha nielen pojmovo, ale živou skúsenosťou?“⁶² Na rozdiel od empiristickej skúsenosti, na ktorej stavia racionalizmus, je to skúsenosť spásy vyplývajúca z pôsobenia evanjelia a Božieho Ducha.

RACIONALISTICKÉ ZAČIATKY

Pre pochopenie teológie Starej zmluvy platí to isté, čo pre teológiu všeobecne: kľúč k metóde a argumentácii jednotlivých autorov treba hľadať v ich filozofickej „príslušnosti“, ktorá poskytuje prizmu, cez ktorú interpretujú biblický text. Zjednodušene sa dá povedať, že konzervatívna teológia sa pokúša podriaďiť plauzibilitu biblickej autorite, kým kritická teológia interpretuje biblické texty vo svetle panujúcej plauzibility. Ako každá simplifikácia, aj táto vytvára len schému, ktorú nie je možné bez zvyšku aplikovať na žiadnu konkrétnu teológiu. Umožňuje však pochopiť motívy jej vzniku.

Dejiny teológie Starej zmluvy (THB) ako samostatnej teologickej disciplíny začínajú až filozofickým racionalizmom v dobe osvietenstva. Johann Philipp GABLER (1753–1826) vo svojej inaugúrálnej prednáške *O správnom rozlišovaní medzi biblickou a dogmatickou teológiou*⁶³ definoval biblickú teológiu ako *historickú* vedu, ktorej cieľom je opísať, „...čo si pisatelia Novej a Starej zmluvy mysleli o veciach, o ktorých písali“.⁶⁴ GABLER videl úlohu biblického teológa v uskutočnení troch krokov: (1) v prvom rade musí poznať historický kontext (obdobie, autor, kultúrne a politické pomery), ďalej musí

⁶² Tamže, s. 103.

⁶³ *Oratio de justo discrimine theologiae biblicae et dogmaticae* (Altdorf, 30. marec 1787)

⁶⁴ HARRISON, R. K. *Introduction to the Old Testament*, s. 422. (*Est vero theologia biblica e genere historico, tradens, quid scriptores sacri de rebus divinis senserint; theologia contra dogmatica e genere didactico, docens, quid theologus pro ingenii modulo, vel temporis, aetatis, loci, sectae, scholae, similibusque id genus aliorum, ratione super rebus diuinis philosophetur.*) GABLER, J. P. *Opuscula academica*, Ulm : Stettinischen Buchhandlung, 1831, s. 183-4.)

(2) komparovať historické texty vzhľadom na ich integritu a nakoniec musí (3) oddeliť historicky podmienené názory od nadčasovej pravdy, ktorá buduje dogmatickú teológiu.⁶⁵ GABLER vydal v rokoch 1790–93 EICHHORNOVE Pradejiny (*Urgeschichte*) s poznámkami a úvodom. Mojžišovskú kozmogóniu označuje za „poetickú maľbu“ a v racionalistickom duchu hovorí „...len nemôžem veriť, že by Mojžiš bol autorom prvej správy...“⁶⁶

Racionalizmus takto na jednej strane inicioval prísnejšie a metodickéjšie historické myslenie, ale zároveň aplikoval na Hebrejskú bibliu racionalistické filozofické predstavy, ktoré viedli k podceňovaniu, až pohrdaniu náboženstvom Izraela a literatúrou Tanachu.⁶⁷ GABLER nikdy nenapísal systematicky podanú teológiu Hebrejskej biblie, no napriek tomu jeho vyjadrenie v inauguraľnej prednáške 30. marca 1787 na univerzite v Altdorfe sa všeobecne považuje za uvedenie biblickej teológie ako novej disciplíny.⁶⁸

NÁSTUP ROMANTIZMU

Pre dejiny teológie v 19. st. je nevyhnutné aspoň čiastočne porozumieť filozofickému daniu, ktorého tendencie vedecká teológia nasleduje. Historik biblickej teológie, Hans-Joachim KRAUS, charakterizuje vývoj teológie v tomto období ako „...veľký duchovný obrat v nevyváženom kolese, na ktorom sa súčasníci museli podieľať,

⁶⁵ ANDERSON, B. W. *Contours of Old Testament Theology*, Minneapolis : Fortress Press, 1999, s. 17.

⁶⁶ GABLER, J. P. *Johann Gottfried Eichhorns' Urgeschichte*, Altdorf und Nürnberg : Monath und Kussler, 1790, s. xiv.

⁶⁷ Predstaviteľom takéhoto vulgárneho racionalizmu je napr. Georg Lorenz BAUER (1755-1806) v diele *Theologie des Alten Testaments* z r. 1796. (OEHLER, G. F. *Theology of the Old Testament*, New York : Funk and Wagnalls, 1884, s. 33.

⁶⁸ „Biblická teológia má historický charakter, podáva to, čo svätí autori mysleli o božských veciach. Dogmatická teológia oproti tomu má didaktický charakter a hovorí o tom, ako určitý teológ filozofuje o božských veciach v súhlase s jeho schopnosťou, obdobím, vekom, časom, sektou alebo školou. ap.“ (HASEL, G. F. *Old Testament Theology. Basic issues in the Current Debate*, s. 16).

ak len nechceli nasilu točiť koleso dejín smerom naspät’“.69 Toto „koleso dejín“ bolo smerom „vpred“ poháňané vedeckými objavmi a sekulárnou filozofiou. Koncom 18. st. to bola hlavne KANTOV kritický idealizmu, ktorý hlavne nemeckým protestantským teológom udával smer myslenia a určoval pre nich to, čomu v Biblii je možné veriť, a čomu nie. Toto obdobie bolo pre filozofiu časom prevratných zmien. Filozofi romantizmu v reakcii proti KANTOVI začali spochybňovať autoritu rozumu a primárnu úlohu epistemológie.⁷⁰ Proti osvietenскеj filozofii s jej absolutizáciou rozumu, ktorý spochybnil autoritu tradície, zjavenia zázrakov a inšpirácie Sv. Písma, čím viedol k skepticizmu alebo iracionálnemu fideizmu, romantici postavili meta-kritiku rozumu, ktorá v KANTOVEJ filozofii chýbala.

Výsledkom bola filozoficko-romantická reakcia, ktorá paralelne s racionalitou ako aj proti vyvyšovaniu rozumu zdôraznila estetiku citu, intuície, tušenia (*Ahnung*) a tajomstva. Kým racionalisti sa pokúšali svet a náboženstvo naplno a bezo zvyšku vysvetliť, romantickí filozofi a umelci poukazovali na tajomné a skryté sily mytologickej minulosti a neprebádateľné hlbiny ľudskej emocionality vyjadrenej najľešie v umení, obzvlášť v poézii a hudbe. KANT svojou filozofickou kritikou otvoril cestu radikálnemu subjektivismu a individualizmu, hoci sám vo svojej filozofii dôsledne nerozvíjal.

Náboženstvo pre romantikov nie je vecou božskej autority, ani produktom objektívneho zjavenia, ale záležitosťou individuálneho vnímania, vnútorného prežívania alebo tušenia človeka. Náboženstvo teda nie je vecou *poznania*, ale vecou *viery*, ktorá je od racionálneho poznania odlišná, ak s ním nie je zrovna v priamom protiklade. Protirečenie tejto reakcie na racionalizmus je možné pozorovať na obdive romantikov k dvom filozofom: k panteistovi SPINOZOVI

⁶⁹ KRAUS, H.-J. *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments*, Neukirchen : Neukirchener Verlag, 1956, s. 87.

⁷⁰ Friedrich SCHLEGEL napísal: „Filozofia v správnom zmysle nemá ani prvý princíp, ani objekt, ani určený cieľ.“ (FRANK, M. *The Philosophical Foundations of Early German Romanticism*, Albany : State University of New York Press, 2004, s. 11)

(1632–1677) a absolútnemu idealistovi FICHTEMU.⁷¹ Na romantikov mal väčší vplyv Johann Gottlieb FICHTE (1762–1814). U FICHTEHO ich priťahovala filozofia absolútnej slobody ľudského „ja“, u SPINOZU zbožštenie prírody a vedecké (v dobovom ponímaní „vedy“) vysvetlenie náboženstva. Títo dvaja filozofi si však navzájom protirečili a toto protirečenie je zakomponované v základoch romantickej filozofie a teológie.

SPINOZOVA filozofia je dôsledne deterministická a nekompromisne zastáva nevyhnutnosť každého diania. Naproti tomu FICHTE učí absolútnu slobodu a autonómiu „Ja“. Ruší kantovské hranice medzi numenálnym a fenomenálnym svetom a subjekt nepozná iné medze ako tie, ktoré si sám kladie.

Romantici pod vplyvom po-kantovskej idealistickej filozofie chcu vytvoriť nové náboženstvo a novú mytológiu, ktorá bude vyjadrovať potreby nového človeka patriaceho do nového veku. Biblia môže poslúžiť ako príklad židovskej mytológie, a vzor pre národné náboženstvá, ale európske národy potrebujú vlastnú mytológiu, pri ktorej sa netreba pýtať na jej *historickú* vernosť, či dokonca pravdivosť, pretože dôležitým bude jej *poetické*, či *imaginatívne* pôsobenie, ktorým nový človek fichtovským spôsobom vytvorí svoj svet. V podobnom duchu romantizmus proti racionalistickému univerzalizmu rozumu akcentoval partikularizmus národných kultúr s osobitnou pozornosťou mytológii, ako nositeľke supra-racionálnych významov a poetickej imaginácie.

Na romantický vývoj v rámci biblickej teológie mal zásadný vplyv Johann Gottfried von HERDER (1744-1803) obzvlášť svojou rehabilitáciou mýtu, dôrazom na význam jazyka v myslení a štúdiom hebrejskej poézie. Imaginácia a poetika podľa HERDEROVEJ filozofie *tvoria* náš svet a geneticky predchádzajú rozumu.⁷² HERDER ovplyvnil biblickú teológiu Starej zmluvy najmä svojím dielom „O duchu hebrejskej poézie“ (*Vom Geist der Ebräischen Poesie, 1782-3*). Biblia podľa neho obsahuje mytologickú „pravdu“ tak, že „poézia spája krásu s pravdou a oboje oživuje pocitom sympatie (*mit*

⁷¹ BEISER, F. *The Paradox of Romantic Metaphysics*. In: KOMPRIDIS, N. *Philosophical Romanticism*, London : Routledge, 2006, s. 219.

⁷² HORYNA, B. *Dějiny rané romantiky*, Praha : Vyšehrad, 2005, s. 118.

teilnehmender Empfindung)“.⁷³ Biblia sa stala objektom estetickej pozornosti, za čo HERDERA porovnávajú s LUTHEROM a dokonca ho nazývajú „Jánom Krstiteľom modernej teológie“.⁷⁴

Wilhelm Martin Leberecht DE WETTE (1780-1849)

Zrejme najznámejším teológom ovplyvneným filozofickou romantikou je Daniel Ernst SCHLEIERMACHER (1768–1834), ktorý býva považovaný za zakladateľa liberálnej teológie. V biblickej teológii je radikálna historická kritika a romantické akceptovanie mýtu pod HERDEROVÝM vplyvom spojené s menom DE WETTE, ktorý síce nenapísal systematicky spracovanú biblickú teológiu Hebrejskej biblie, ale svojimi historicko-kritickými prácami k Starej zmluve sa prihlásil k herderovskému chápaniu mytológie, ktorú videl v Biblii. V biblickej dogmatike (*Biblische Dogmatik 1831*) napísal:

Dogma je vecou rozumu, symbol je vecou citu a mýtus vecou fantázie. Prvé sa vyjadruje pojмами, druhé estetickými obrazmi a tretie najradšej v príbehoch. Prvé je predmetom viery, druhé nábožnej úcty a tretie pôvodne nie je predmetom ani tamtoho ani tohto, ale voľnej hry poézie (*freies Spiel der Dichtung.*) DE WETTE, W. M. L. *Lehrbuch der Christlichen Dogmatik I*, Berlin : Reimer, 1831, s. 35.

Vo svojom úvode k Biblii vyjadruje úmysel reflektovať historické umiestnenie ako aj estetickú hodnotu jednotlivých hebrejských spisov. Tento úmysel je značne naštrbený jeho racionalistickým vyjadrením o historickej hodnote Tanachu: „...dôsledná kritika Starej zmluvy ukáže, že žiadna zo starozmluvných kníh nemá žiadnu historickú hodnotu...(*...kein einziges von den geschichtlichen Werken des A.T. geschichtlichen Werth hat...*)“⁷⁵ Napriek tomuto negatívnemu hodnoteniu Starej zmluvy z historického hľadiska, DE WETTE je predstaviteľom nového záujmu o historický vývojový proces v rámci starozmluvného náboženstva, ktorý sa stal determinantom

⁷³ HERDER, J. G. *Vom Geist der Ebräischen Poesie I*, Leipzig : 1825, s. 68.

⁷⁴ WERNER, A. *Herder, Johann Gottfried*. In: JACKSON, S. M. *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge V*, New York : Funk and Wagnalls, 1909, s. 233.

⁷⁵ Citované v ROGERSON, J. W. *W. M. L. de Wette Founder of Modern Biblical Criticism*, Sheffield : Sheffield Academic Press, 1992, s. 47.

teologického myslenia pod HEGELOVÝM vplyvom. Umiestnenie zmyslu biblického textu teraz už nebude v samotných slovách a úmysle autora, ale skôr vo vonkajšej historickej kultúrnej realite, ktorá význam slov určuje.⁷⁶ (Tento kvázi-náboženský prístup k dejinám neskôr vystriedal relativistický historizmus troeltschovského typu.)

De WETTE vyjadril svoj cieľ spojiť historicko-kritické analýzy Biblie s romantickým duchom doby slovami hrdinu v úvode k svojmu románu *Theodor*: „Želám si získať tých, ktorí sú ešte schopní nového začiatku a obratu vo svojich ideách, pre jasnú a predsa hlbokú, vedeckú a predsa hrejivo oduševnenú teológiu“.⁷⁷ Toto spojenie historickej kritiky s náboženským presvedčením mu umožnila filozofia Jakoba Friedricha FRIESA (1773-1843),⁷⁸ ktorý bol filozofickým protivníkom hegelianizmu. V diele *Wissen, Glaube und Ahnung*⁷⁹ (Jena, 1805) položil istotu duchovnej skúsenosti na úroveň viery a poznania. Rudolf OTTO v známej knihe *Das Heilige*⁸⁰ konštatuje, že SCHLEIERMACHER a DE WETTE uviedli túto filozofickú doktrínu do teológie.

Pre Teológiu Hebrejskej biblie sú významné najmä jeho diela *Beytrag zur Charakteristik des Hebraismus* (1807) a *Über die Religion* (1828). Dvojzväzkové dielo *Beiträge zur Einleitung in das Alte Testament* (Halle 1806-7) je považované „začiatok novej éry v kritickom skúmaní Starej zmluvy“⁸¹

HEGELIÁNSKY EVOLUCIONIZMUS

Najvýznamnejší predstaviteľ absolútneho idealizmu Georg

⁷⁶ FREI, H. *The Eclipse of Biblical Narrative*, New Have : Yale University Press, 1974, s. 79.

⁷⁷ DE WETTE, W. M. L. *Theodor oder der Zweiflers Weihe*, Berlin : Reimer, 1828, s. VIII.

⁷⁸ HOWARD, T. A. *Religion and the Rise of Historicism*, Cambridge : CUP, 2000, s. 43.

⁷⁹ Poznanie, viera a tušenie.

⁸⁰ České vydanie: *Posvátno*, Praha : Vyšehrad, 1998, s. 135.

⁸¹ ROGERSON, J. *Old Testament Criticism in the Nineteenth Century*, Minneapolis : Fortress, 1985, s. 28.

Wilhelm Friedrich HEGEL (1770-1831) určoval smerovanie tzv. „špekulatívnej teológie“ 19. st., ktorá sa pokúšala rozvíjať kresťanskú teológiu ako nevyhnutnú súčasť filozofie absolútneho idealizmu. S evolucionizmom súvisí hlavne HEGELOVO chápanie pravdy ako historicky podmieneného systému myslenia (filozofie), ktoré sa v dejinách vyvíja smerom k absolútnemu idealizmu. Predstava o tomto vývoji viedla k filozofickému evolucionizmu. Evolucionizmus vo filozofii jestvoval už pred DARWINOM, s ktorým sa dostal do biológie a do povedomia moderného človeka. V devätnástom st. novú, tzv. *vedeckú* úctyhodnosť, ale hlavne popularitu, mu dodala HEGELOVA filozofia dejín. HEGELOVE rané rukopisy síce obsahujú jedovaté protikresťanské vyjadrenia, ktoré však neskôr zmiernil a do svojho systému zahrnul aj svoju verziu kresťanského náboženstva,⁸² ktorého evolučným predchodcom bol podľa neho judaizmus. Tak sa HEGEL mohol stať kresťanským filozofom, ktorého systém bol považovaný za naplnenie najhlbšieho zmyslu kresťanského náboženstva.

Do teológie Starej zmluvy, ktorá sa od čias GABLERA pokúša interpretovať Bibliu podľa filozofickej temporálnej plauzibility, hegelianizmus naplno vniesol Wilhelm VATKE (1806-1882). Roku 1835 publikoval dovtedy najprepracovanejšie pojednanie o vývoji starozmluvného náboženstva založené na HEGELOVOM chápaní dejín s názvom „Biblická teológia podaná vedecky“⁸³. Špekulatívne aplikoval HEGELOVU dialektiku (téza, antitéza, syntéza) na dejiny

⁸² „*Fenomenológia* obsahuje také dokonalé víťazstvo nad silami kresťanskej teológie, že HEGEL môže poľahky dovoliť jej vyciveným veteránom sedieť pri nohách absolútnej Pravdy a vzdať im toľko úcty, koľko mu dovoľí byť zároveň víťazným aj milosrdným.“ (SOLOMON, R. C. *In the Spirit of Hegel*, New York : Oxford University Press, 1983, s. 586.)

⁸³ *Die biblische Theologie wissenschaftlich dargestellt* (Berlin : Bethge Verlag, 1835.) Izraelské náboženstvo sa podľa VATKEHO vyvinulo z prírodného a astrálneho náboženstva Egyptanov cez uvedomovanie osobnej spirituality smerom k teológii prorockých kníh a žalmov babylonského a perzského exilu. „VATKE je priam čítankovou ukážkou závislosti biblického teológa na konkrétnej filozofickej škole.“ (SLÁMA, P. *Nové teologie Starého zákona a dejiny*, Praha : Vyšehrad, 2013, s. 145.)

Izraela a anticipoval niektoré WELLHAUSENOVE názory, ktorý sám priznal svoju závislosť na VATKEHO práci.⁸⁴

Evolucionistická interpretácia izraelského náboženstva viedla k spochybneniu oprávnenosti pojmu „teológia“ v názve disciplíny. Nesúrodé prvky v biblických náboženských a teologických textoch boli považované za evidenciu o neprítomnosti jednotného ideového, či náboženského systému v pozadí starozmluvného kánonu. Ku koncu 19. st. pod vplyvom Školy dejín náboženstiev (*Religionsgeschichtliche Schule*)⁸⁵ a WELLHAUSENOVEJ kritickej syntézy veľká časť starozmluvných teológov vzdala systematického spracovania teológie Hebrejskej biblie a venovala sa historickému opisu izraelského náboženstva (pojem *teológia* bol považovaný za nevhodný). Význam VATKEHO pre hegeliánske spracovanie biblickej teológie vystihol R. SMEND (1851-1913):

Hegelovská dialektika mu umožnila v mimoriadnej miere rozvrstvenie a zachytenie biblických ideových okruhov a hegelovská filozofia dejín ho pozdvihla nad ohraničené chápanie biblického náboženstva, ktoré svojim žiakom vymedzil racionalizmus. Uchopil starozmluvné dejiny náboženstva nielen ako logický proces, v ktorom má každá udalosť svoje nevyhnutné miesto, ale so zaujatím o najširšie súvislosti a hlboko prenikavým porozumením starozmluvnej literatúry rozoznal ich prúdenie v ich životnej realite.⁸⁶

Pre tento typ evolucionistickej teológie Starej zmluvy je typická hneď prvá veta v práci D. B. STADEHO: „Pod biblickou teológiou Starej zmluvy rozumieme *dejiny* starozmluvného náboženstva“.⁸⁷ K.

⁸⁴ „Moje skúmanie ...sa blíži VATKEHO metóde (*Art*), od ktorého, priznávam, som sa najviac, a aj to najlepšie naučil.“ (WELLHAUSEN, J. *Prolegomena zur Geschichte Israels*, Berlin : G. Reimer, 1883, s. 14.)

⁸⁵ Vznikla na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 19. st. v Göttingen pod vplyvom cirkevného historika Wilhelma BOUSSETA (1865-1920). Jej významným starozmluvným teológom bol Hermann GUNKEL (1862-1932), zakladateľ školy kritiky foriem.

⁸⁶ SMEND, R. *Lehrbuch der alttestamentlichen Religionsgeschichte*, Freiburg : 1899, s. 3.

⁸⁷ STADE, D. B. *Biblische Theologie des Alten Testaments*, Tübingen : 1905, s. 1.

KAUTZSCH v zozname literatúry v úvode k svojej *Biblickej teológii Starej zmluvy* (r.1903) odmietol všetky diela napísané podľa „...neudržateľných kritických predpokladov...“;⁸⁸ čím mal na mysli diela napísané z ne-hegeliánskeho filozoficko-teologického východiska.

EMPIRIZMUS V BIBLICKEJ TEOLÓGII

Empirizmus vo filozofii kladie zmyslovú skúsenosť ako prvotný zdroj poznania. Empirizmus v teológii sa vzťahuje k psychologizmu,⁸⁹ ktorý vznikol ako reakcia na HEGELOVU filozofiu. V tomto má spoločný motív s romantizmom, ale toto označenie sa historicky viaže na psychológiu ako *empirickú* vedu, ktorej vznik je spojený s publikáciou diela Wilhelma WUNDTA (1832-1920) *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (1874).

Ako sme videli vyššie, popri racionalizme a jeho špekulatívnom rozvinutí v hegelianizme jestvoval v 18. a 19. storočí aj vplyvný prúd romantizmu, ktorý kládol dôraz na cit, zážitok, estetické vnímanie skutočnosti a tušenie transcendentnej reality. Počiatky romantického myslenia sa obyčajne stopujú k vplyvu ROUSSEAU, HERDERA, GOETHEHO a FICHTEHO. V teológii sa prejavil ako protiváha racionalistickej a hegeliánskej špekulácie v SCHLEIERMACHEROVOM zdôraznení náboženského *cit*u. Náboženstvo v romantizme transcenduje rozum a nie je možné stotožniť ho s ľudským vedomím (*duchom*) hegelianizmu.⁹⁰ SCHLEIERMACHEROVÝM žiakom, ktorého epistemo-

⁸⁸ KAUTZSCH, K. *Biblische Theologie des Altes Testaments*, Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1911, s. XI. (publikované po autorovej smrti)

⁸⁹ V dejinách filozofie je pojem „psychologizmus“ často používaný v pejoratívnom zmysle. Tu ho používam len ako „...epistemologické tvrdenie, ktoré všetky epistemologické otázky stopuje k niektorým aspektom psychológie“. (MOHANTY, J. N. *Psychologism*. In NOTTURNO, M. A. *Perspectives on Psychologism*, Leiden : E. J. Brill, 1989, s. 2)

⁹⁰ „...čo robí Duch (*what Spirit does*), sa nedá určiť skrze pochopenie (*cannot be identified through intelligibility*). Naopak, Duch znamená iracionalitu (*spells the irrational*), to, čo je nevysvetliteľné, vyznačuje to, čo nie je možné uchopiť mysl'ou - je to nadprirodzené.“ (HARRISVILLE,

logické teórie boli ako prvé označené pojmom *psychologizmus*,⁹¹ bol Friedrich Eduard BENEKE (1798-1854), ale u neho nejde o empirickú psychológiu, ako u WUNDTA. Empirizmus v teológii je spojený s týmto novším psychologizmom.⁹² V kombinácii romantického chápania náboženstva s archeologickými objavmi, neokantovským anti-metafyzicizmom a rozvojom religionistiky⁹³ sa do exegézy Hebrejskej biblie dostali hermeneutické teórie, ktoré sa objavili už u SCHLEIERMACHERA a DILTHEYA. Hermann GUNKEL (1862-1932), predstaviteľ *Školy dejín náboženstiev* „... (nasledujúci SCHLEIERMACHERA, hoci neuvádza jeho meno) vidí základný cieľ každej exegézy v pochopení pisateľa – nie jeho slov ('slová sú prostriedkom vyjadrenia myšlienok a citov'), ale jeho osobnosti. „Takže živá osobnosť v jej chcení a myslení, v mnohotvárnej prirodzenosti celého duchovného bytia je skutočným predmetom exegézy.“ Lebo: „To, čo je skutočne cenné, je duša človeka, ...jeho tajomný vnútorný život. ...Exegéza v najvyššom zmysle je ...viac umením ako vedou ...musí ju sprevádzať moc vízie a vznešenej fantázie.“⁹⁴ Škola dejín náboženstiev „...stála v opozícii proti čisto filologickej a historickej biblickej exegéze ako aj proti tradičnej dogmatickej 'biblickej teológii'. ...Namiesto toho sa pokúšala pochopiť a prezentovať biblické náboženstvo dvoch Zmlúv v historickom kontexte, ktorý mali spoločný s inými náboženstvami“.⁹⁵ Z pochopiteľného dôvodu tu nenájdeme veľa diel s názvom „Teológia Starej zmluvy“. Za systematického teológa a dogmatika tejto školy bol

R. *Introduction*. In: GUNKEL, H. *The Influence of the Holy Spirit*, Philadelphia : Fortress Press, 1979, s. viii)

⁹¹ ERDMANN, J. E. *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, Berlin : 1870, s. 636.

⁹² Zložitú otázku, do akej miery sa „obvinenie“ z psychologizmu u jednotlivých filozofov zakladá na skutočnosti, presahuje ciele tejto práce zameranej na teologické zapracovanie filozofických premís.

⁹³ RUDOLPH, K. *Religionsgeschichtliche Schule*. In: JONES, L. (ed.) *Encyclopedia of Religion*, Detroit : Thomson, Gale, 2005, s. 7706.

⁹⁴ REVENTLOW, H. G. *Problems of Old Testament Theology in the Twentieth Century*, Philadelphia : Fortress Press, 1985, s. 7.

⁹⁵ REVENTLOW, H. G. *Problems of Old Testament Theology in the Twentieth Century*, s. 9.

považovaný Ernst TROELTSCH (1865–1923).⁹⁶ Napriek tomu, že vysoko oceňuje hegeliánske diela VATKEHO, KUENENA a WELLHAUSENA,⁹⁷ za prvú dogmatiku uplatňujúcu metódu dejín náboženstiev označil SCHLEIERMACEROVU teológiu,⁹⁸ v ktorej náboženstvo nie je nevyhnutnou súčasťou ľudského ducha (*Geist*) ako u HEGELA, ale výsledkom skúsenosti nezávislej na metafyzike a morálke. Východiskom teológie (tzv. „teológie skúsenosti“) je tu psychológia.⁹⁹ Napojenie psychologicky chápanej náboženskej skúsenosti na dejiny náboženstva charakterizuje jeden z predstaviteľov tejto metódy, škótsky starozmluvník W. ROBERTSON SMITH (1846-1894):

Veľkou prednosťou biblickej histórie je to, že v nej Boh hovorí nie jazykom doktríny ale osobnej milosti, ktorú si máme privlastniť práve teraz tak, ako si ju privlastňoval jeho starodávny ľud. Slovom Biblia je kniha skúsenostného náboženstva (*Experimental Religion*), v ktorom je opísaný Boží rozhovor s jeho ľuďom vo všetkých jeho štádiách až po plný a trvalý prejav zachraňujúcej lásky v osobe Ježiša Krista.¹⁰⁰

SMITH bol žiakom KUENENA a WELLHAUSENA a stal sa priekopníkom starozmluvnej biblickej kritiky na Britských ostrovoch. Bol však presvedčený, že „...živý Boh je rovnako prítomný v kriticky spísanej histórii (*critical construction of the history*), ako v tej, ktorú nám odkázala tradícia”.¹⁰¹

⁹⁶ TROELTSCH, E. *Gesammelte Schriften* 2, Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1913, s. 500.

⁹⁷ TROELTSCH, E. *Gesammelte Schriften* 2, s. 17.

⁹⁸ Napriek tomu, že *Religionsgeschichtliche Schule* ako hnutie vznikla o viac ako o polstoročie neskôr.

⁹⁹ „Dnešná religionistika sa drží toho, čo nepochybne a fakticky jestvuje a je predmetom skutočnej skúsenosti, samotného subjektívneho náboženského vedomia. Nedôvera k cirkevným a racionalistickým dogmám učinila každý iný postup nemožným. To znamená, že tu ako aj na iných miestach úplne zvíťazil duch empirizmu. Empirizmus v tejto oblasti znamená psychologickú analýzu.“ (TROELTSCH, E. *Psychologie und Erkenntnisstheorie*, Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1905, s. 6.)

¹⁰⁰ SMITH, W. ROBERTSON *The Old Testament in the Jewish Church*, New York : D. Appleton and Co., 1881, s. 14.

¹⁰¹ Tamže s. viii.

KONZERVATÍVNA A SPROSTREDKUJÚCA TEOLÓGIA V 19. STOROČÍ

Hans-Joachim KRAUS konštatuje, že „pojem a predstava biblickej teológie mohli vzniknúť len podľa reformačného princípu *sola scriptura*“.¹⁰² Prvé dielo na báze Starej zmluvy bolo naplno podriadené dogmatickým cieľom,¹⁰³ „...pre správnejšie pochopenie starozmluvného zjavenia bez úžitku“,¹⁰⁴ znie poznámka autora z 19. st. Tento úsudok zo strany ne-konzervatívneho teológa je viac alebo menej aplikovateľný na autorov, ktorí podriaďovali svoje skúmanie historickým a reformačným doktrínam kresťanstva, a teda nespĺňali GABLEROVU požiadavku oddelenia historickej (biblickej) teológie od dogmatiky.

Nejaká forma kritickej rekonštrukcie Starej zmluvy sa stala novou vedeckou ortodoxiou. Tí, čo vzdorovali prúdu, ako napr. C. F. (J.F.K.) KEIL, luteránsky profesor a plodný autor v Dorpate [dnes Tartu v Estónsku], sú takmer celkom zabudnutí súčasnou vedou napriek tomu, že takmer sto rokov po jeho smrti sú jeho hlavné práce stále v tlači. (ARMERDING, C. E. *The Old Testament and Criticism*, Grand Rapids : Eerdmans, 1983, s. 1.)

ARMERDINGOM vyššie spomínaný luteránsky teológ Johann Friedrich Karl KEIL (1807-1888) odmietal negatívne výsledky biblickej kritiky a vývoj liberálnej teológie v 19. st. považoval za omyl. Jeho snahou bolo „...obhájiť prostredníctvom organického rozčlenenia materiálu starozmluvného úvodu, ktoré zodpovedá postupnému vznikaniu a historickému tradovaniu Starej zmluvy, takú úroveň teologickej vedy, ktorá bude poskytovať neodmysliteľný základ historickému, dogmatickému a apologetickému spracovaniu

¹⁰² KRAUS, H.-J. *Die Biblische Theologie, ihre Geschichte und Problematik*, Neukirchen-Vluyn : Neukirchener Verlag, 1970, s. 17-18.

¹⁰³ WIGAND, J. *Syntagma seu corpus doctrinae veri & omnipotentis Dei, ex veteri Testamento tantum, methodica ratione, singulari studio, fide & diligentia collectum, dispositum & concinatum*. Basileae : per Ioannes Oporinum & Heruagium, (1564).

¹⁰⁴ „...für eine richtigere Auffassung der alttest. Offenbarung ohne Ertrag.“ (DIESTEL, L. *Geschichte des Alten Testaments in der christlichen Kirche*, Jena : Mauke's Verlag, 1869, s. 290.)

zjaveného náboženstva Starej zmluvy“.¹⁰⁵ Napriek tomu, že je starozmluvnou vedou viac-menej ignorovaný, komentár k Starej zmluve, ktorý publikoval spolu s Franzom DELITZSCHOM (1813-1890), ktorý sa radí skôr k teológom stojacim v strede medzi radikálnou kritikou a radikálnou ortodoxiou.

ERNST WILHELM HENGSTENBERG

Pravdepodobne najznámejším zástancom tradičnej ortodoxie bol Ernst Wilhelm HENGSTENBERG (1802-1869), militantný bojovník proti racionalizmu na teologických fakultách. Od detstva mimoriadne jazykovo nadaný (Aristotelovu Metafyziku preložil pred dosiahnutím dvadsiatky) vyštudoval orientálne jazyky na univerzite v Bonne. Pravdepodobne počas pobytu v Bazileji, v kontakte s pietisticky zmýšľajúcimi misionármi, ktorých vyučoval hebrejčinu, prežil skúsenosť, ktorá „...urobila z nádejného orientalistu skutočného teológa a z Aristotelovho, Kantovho a Friesovho učeníka kresťana, ktorý v Božom slove našiel prameň večnej pravdy...“¹⁰⁶ Stal sa potom profesorom Starej zmluvy na univerzite v Berlíne, kde bol zároveň vodčou osobnosťou konfesijného luteránskeho hnutia v Prusku. Historik Philip SCHAFF ho charakterizuje ako „...jednu z najnepopulárnejších a zároveň najdôležitejších osobností v pruskom kráľovstve.“¹⁰⁷ Viac ako štyridsať rokov bol redaktorom *Evangelische Kirchen-Zeitung*, časopisu, ktorý sám založil. Angažoval sa v ňom nielen v otázkach teológie, ale aj cirkevnej politiky. Jeho práce k Starej zmluve boli prekladané do angličtiny už počas jeho života.

Napísal značný počet komentárov k Hebrejskej biblii, ale z hľadiska biblickej teológie je najdôležitejšia je *Kristológia Starej zmluvy* (1829–35).¹⁰⁸ Jeho výklad mesiánskych proroctiev je pod

¹⁰⁵ KEIL, K. F. *Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die kanonischen und apokryphischen Schriften des Alten Testaments*, Frankfurt a. M. : Heyder & Zimmer, 1859, s. iii.

¹⁰⁶ BACHMANN, J. *Ernst Wilhelm Hengstenberg I*, Gütersloh : Bertelsmann, 1876, s. 170.

¹⁰⁷ SCHAFF, P. *Germany, its Universities, Theology and Religion*, Philadelphia : Lindsay and Blakiston, 1857, s. 300.

¹⁰⁸ HENGSTENBERG, E. W. *Christologie des Alten Testaments*, Berlin : Ludwig Oehmigke, 1854.

vplyvom jeho osobnej skúsenosti obrátenia a apologetického motívu obrany konfesijného prístupu k biblickej interpretácii.

HENGSTENBERGOVE cirkevnoprávne (v prospech štátnej luteránskej cirkvi), teologické (antiracionalistické)¹⁰⁹ názory a vplyv na verejnosť vzbudili prudkú nenávisť,¹¹⁰ takže jeho teologické názory boli aj z týchto príčin do značnej miery ignorované. HENGSTENBERGOV trvalý význam pre teológiu Hebrejskej biblie spočíva v jeho snahe o kristocentrickú exegézu každej knihy Tanachu.

TEOLÓGIA DEJÍN SPÁSY (HEILSGESCHICHTE)

Medzi radikalizmom HENGSTENBERGOVHO typu a špekulatívnou teológiou transponujúcou filozofické smery sa nachádzajú teológovia Erlangenskej školy, ktorá sa pokúšala integrovať HEGELOVU filozofiu dejín a SCHLEIERMACHEROV dôraz na náboženský cit s konfesijným luteranizmom. Pre biblickú teológiu je najvýznamnejší Johann Christian Konrad VON HOFMANN (1810-1877). Na rozdiel od konzervatívnych teológov odmietal verbálnu inšpiráciu Biblie ako aj klasickú doktrínu o zástupnej obeti Kristovej.¹¹¹ Prvým východiskom

¹⁰⁹ Na adresu kritiky Pentateuchu napísal: „Také dielo ako je Pentateuch je možné považovať za pravé len s tou podmienkou, že je interpretované ako posvätná kniha. Neschopnosť preniknúť do jeho hĺbky, výklad akoby šlo o profánneho autora a zriadenie jeho významu obsahujú (v zárodku) popretie jeho pravosti. Ak sa toto popretie ihneď aj neprejaví, je to len okrajová skutočnosť, ktorú neskoršie udalosti odstránia, keďže každé smerovanie skôr či neskôr dozrieva. Ak Pentateuch vzhľadom na jeho doktríny a ducha nevyčníka nad úroveň Prírody ak tento duch nie je rozoznaný ako najväčší zo zázrakov, ak je nevyhnutné pokúšať sa o násilné apológie, aby sa odstránili pohoršenia - vonkajšie zázraky a proroctvá ho nezachránia, ale skôr urýchlia jeho pád.“ (HENGSTENBERG, E. W. *Dissertations on the Genuineness of the Pentateuch*, Edinburgh : John D. Lowe, 1897, s. 2)

¹¹⁰ Obviňovaný bol "... z pietizmu, mýtvej ortodoxie, obskurantizmu, fanatizmu, jezuitizmu a sympatie s každým úpadkom." (BACHMANN, J. *Hengstenberg, Ernst Wilhelm*. In: JACKSON, S. M. - SHERMAN, C. C. - GILMORE, G. W. *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, s. 224)

¹¹¹ „HOFMANN sa naozaj pokúšal podávať starú pravdu novou formou, ale už krátky pohľad na jeho systém odhalí závažný rozsah neológie v jeho

teológie je podľa neho skúsenosť znovuzrodenia (*Wiedergeburt*)¹¹² a druhým východiskom sú dejiny spásy (*Heilsgeschichte*)¹¹³ zaznamenané v Biblii. Na rozdiel od špekulatívnej teológie dával do centra pozornosti náboženskú skúsenosť,¹¹⁴ ktorú nazýval znovuzrozením. Toto znovuzrodenie je cieľom, ku ktorému biblické *Heilsgeschichte* smerujú. „To, čím historická skutočnosť je, sa tu stráca pred tým, aký má alebo môže mať význam.“¹¹⁵ Biblické dejiny sa tu stávajú predmetom teologického skúmania, ktoré ľahko podľahne čistej špekulácii. Niet sa čo diviť, že pojem „dejiny spásy“, ktorý VON HOFMANN použil ako prvý,¹¹⁶ sa stal plodným hermeneutickým nástrojom pre teológov najrôznejšieho presvedčenia.

Vo svojej interpretácii Písma väčší dôraz kládol na historické udalosti, ktoré sú v ňom zaznamenané, ako na text. Dejiny samotné považoval za živý obraz prichádzajúceho Mesiáša, je to *vaticinium reale*, veľký predobraz novozmluvných dejín pozostávajúci z reálnych

učení.“ (PFLEIDERER, O. *The Development of Theology in Germany since Kant*, New York : Swan Sonnenschein, 1890, s. 173.)

¹¹² „Znovuzrodenie“ je tu skôr prejavom procesu subjektivizácie, ktorý prebiehal vo filozofii (a následne v teológii) najneskôr od čias renesancie. Nejde tu o novozmluvný a evanjelikálny dôraz na osobný zážitok pokánia a viery v Ježiša Krista.

¹¹³ „V nemčine toto slovo má dvojitý význam 'spásonosné/spásne dejiny' ako aj 'dejiny spásy' a dnes sa široko používa na označovanie záchranných Božích činov v dejinách zaznamenaných v Písme Starej a Novej zmluvy.“ (RICHARDSON, A. *The Bible in the Age of Science*, London : SCM Press, 1961, s. 122.)

¹¹⁴ Primárne miesto skúsenosti v teológii viedlo BARTHA k tvrdeniu, že VON HOFMANN bol duchovným potomkom SCHLEIERMACHEROVÝM. (BARTH, K. *Protestant Theology in the Nineteenth Century*, Grand Rapids : Eerdmans, 2001, s. 594). „...východisko v kresťanskej skúsenosti vzťahu k Bohu mu vyslúžilo obvinenie z antropocentrizmu, opisovaniu ľudského bez vymedzenia predmetu celého teologického myslenia.“ (HARRISVILLE, R. A. - SUNDBERG, W. *The Bible in Modern Culture*, Grand Rapids : Eerdmans, 2002, s. 143.)

¹¹⁵ DIESTEL, L. *Geschichte des Alten Testaments in der christlichen Kirche*, s. 699.

¹¹⁶ Koncept „dejín spásy“ je prítomný už u IRENEA, VON HOFMANN bol prvý, ktorý mu dal pomenovanie *Heilsgeschichte*.

udalostí.¹¹⁷ Teológia dejín spásy je blízka aj evanjelikálnemu chápaniu biblickej teológie, „...keďže obmedzenie zjavenia by znamenalo odmietnutie reality udalostí inkarnácie a zmierenia...“¹¹⁸ Niektorí evanjelikálni teológovia kladú väčší dôraz na zjavenie v texte, kým iní kladú zjavenie „medzi“ dejiny a text Písma.

VON HOFMANNOVÝM blízky spolupracovníkom a priateľom v Erlangen bol Franz DELITZSCH (1813-1890) známy predovšetkým svojím prekladom Novej zmluvy do hebrejčiny a komentárom k Tanachu (spolu s C. F. KEILOM), ktorý je doteraz v tlači. Jeho exegéza uplatňuje VON HOFMANNOVU teológiu *Heilsgeschichte*.¹¹⁹

Gustav OEHLER (1812-1872), ktorého diela majú pravdepodobne najdlhšie trvajúci vplyv zo všetkých prác konzervatívneho hnutia devätnásteho storočia,¹²⁰ uplatnil metódu *Heilsgeschichte* vo svojej teológii Starej zmluvy publikovanej až po jeho smrti. OEHLER definuje teológiu Hebrejskej biblie ako „...historicko-genetické podanie náboženstva zjaveného v Starej zmluve“.¹²¹

Hermann SCHULTZ (1836–1903), reprezentant RITSCHLOVEJ školy, rozdelil svoju *Alttestamentliche Theologie*¹²² na dve časti: (1) vývoj

¹¹⁷ DELITZSCH, D. *Die biblisch-prophetische Theologie ihre Fortbildung durch Chr. A. Crusius und ihre neueste Entwicklung seit der Christologie Hengstenbergs*, Leipzig : Gebaursche Buchhandlung, 1845, s. 175.

¹¹⁸ MAĎAR, J. *Zjavenie a dejiny, dejiny spásy*. In: Kol. autorov, *Principiálne východiská evanjelikálnej teológie*, Banská Bystrica : Združenie evanjelikálnych cirkví, 2006, s. 54.

¹¹⁹ "...autor [píše o sebe DELITZSCH] nasmerovaný na správnu cestu prostredníctvom Hofmannovho diela *Weissagung und Erfüllung* má všade pred očami úlohu starozmluvného exegétu, ktorou je poukázať v ľudskej stránke Písma na to, čo je božské a potvrdiť dejiny Izraela ako preddejinu Kristove." (DELITZSCH, F. *Commentar über die Genesis*, Leipzig : Dörffling und Franke, 1860, s. 61.)

¹²⁰ MEAD, J. K. *Biblical Theology*, Louisville : Westminster John Knox Press, 2007, s. 33.

¹²¹ OEHLER, G. *Prolegomena zur Theologie des Alten Testaments*, Stuttgart : Samuel Gottlieb Liesching, 1845, s. 1.

¹²² „Možno najväčšie dielo starozmluvnej teológie napísané v minulom storočí.“ (WRIGHT, G. E. *God Who Acts*, London : SCM Press, 1952, s. 33.)

izraelského náboženstva, (2) uvedomovanie spásy a náboženský svetonázor Izraela ako výsledok dejín náboženstva ľudu (*Volk*). Ide tu o vyjadrenie napätia medzi historickým ponímaním Tanachu ako dejín izraelského náboženstva – a jeho teologickou interpretáciou ako koherentného systému vyznania viery.

Devätnáste storočie môžeme uzavrieť charakteristikou, ktorú nájdeme v úvode k populárnemu pojednaniu o starozmluvných prorokoch od jedného z nemeckých teológov z konca storočia:

Žiadny vedný odbor neprekonal v priebehu poslednej generácie takú hlbokú revolúciu ako skúmanie Starého zákona. Na miesto tradičného obrazu nábožnej histórie Izraela sa dostal rigorózne historické nazeranie, ktoré objavuje v predmetnom procese organický vývoj a priraduje každej udalosti jej logické miesto v celku prostredníctvom vzťahnutia na všetky fakty, ktoré sú viacnásobne uchopované a vysvetlené. Najprv aj profesionálni učitelia prijímali tento organický pohľad na Starú zmluvu s odporom a nedôverou, keďže nebolo ľahké opustiť dvojtisícročnú pozíciu, ktorá bola považovaná za absolútnu pravdu. (CORNILL, C. H. *The Prophets of Israel*, Chicago : The Open Court Publishing Co., 1897, s. v.)

Vývoj na teologickej scéne je možné pozorovať u toho istého autora na úvode k inej starozmluvnej práci vydanéj r. 1908, kde sa sťažuje na to, čo nazýva „najmodernejšou gnózou, ktorá v mystériách starého orientu vidí spásu sveta“.¹²³ Musí odolávať kritike, pretože nie je dosť kritický a v rámci panbabylonského sporu zastáva umiernenú pozíciu. „Napriek všetkým smútočným rečiam wellhausenovskej školy sa necítim na potápajúcej sa lodi, ktorú nakoniec pohltnú vlny panbabylonizmu. Naopak, som presvedčený, že statočná práca nikdy nie je márna“.¹²⁴

¹²³ CORNILL, C. H. *Einleitung in die kanonischen Bücher des Alten Testaments*, Tübingen : J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1908, s. v.

¹²⁴ CORNILL, C. H. *Einleitung in die kanonischen Bücher des Alten Testaments*, s. viii.

3. TEOLÓGIA TANACHU V DVADSIATOM STOROČÍ

Dvadsiate storočie sa vo svete ideí a teológie začína až po prvej svetovej vojne. Svetová katastrofa viedla k vážnemu spochybneniu možnosti kresťanského Západu realizovať kráľovstvo Božie na Zemi prostredníctvom sociálnych a kultúrnych reforiem¹²⁵ a ich vývozom do európskych kolónií. Súčasťou povojnového ideového a kultúrneho kvasu, bola aj teológia. V systematickej teológii to bola dialektická teológia s K. BARTHOM ako jej vedúcim predstaviteľom. V starozmluvnej teológii sa hneď po vojne začali ozývať hlasy volajúce po návrate k vlastnej úlohe *teológie* Starej zmluvy.¹²⁶ V posmrtno publikovanej práci významný škótsky starozmluvník A. B. DAVIDSON (1831-1902) napísal: „Hovoríme síce o starozmluvnej *teológii*, ale predstavenie náboženstva, alebo náboženských ideí Starej zmluvy je tak všetko, o čo sa môžeme pokúsiť“.¹²⁷ Po prvej svetovej vojne sa situácia zmenila, keď Rudolf KITTEL (1853-1929) na zjazde orientalistov v Lipsku r. 1921 v prednáške pre starozmluvníkov (ktorí sa stretli samostatne) povedal:

¹²⁵ SMITH, R. L. *Old Testament Theology, its History, Method, and Message*, Nashville : Broadman & Holman Publishers, 1993, s. 37.

¹²⁶ „Jedným z výsledkov tejto transformácie [v chápaní evanjelia]... bola zrejmä neschopnosť veľkej časti cirkvi brať vážne Starú zmluvu ako primárne zjavenie Boha, ľudskej prirodzenosti a inštitúcií v ľudskej spoločnosti ako aj Božieho cieľa v dejinách sveta. Vedecké štúdium Starej zmluvy bolo oddelené od Novej a od zakotvenia v zvestovaní cirkvi.“ (WRIGHT, G. E. *God Who Acts*, London : SCM Press, 1952, s. 15.)

¹²⁷ DAVIDSON, A. B. *The Theology of the Old Testament*, Edinburgh : T & T Clark, 1904, s. 11.

Ani všeobecná religionistika a religionistická história sa nemôže vyčerpať samotným opisom, len samotnou fenomenológiou náboženského života. Musí postúpiť ďalej, k nábožensko-systematickému, t.j. nábožensko-filozofickému podaniu podstaty a jadra náboženstva a jeho pravdy. Musí sa nakoniec pokúsiť vypátrať tajomstvo jeho božskej sily (*Geheimnis ihrer Gotteskraft*) Jedine toto je pravá religionistika (*Religionswissenschaft*).¹²⁸

KITTEL tu hovorí o *religionistike*, ale z kontextu je jasné, že ide o to, čo nazývame *teológiou Hebrejskej biblie*. Jeho výzva vyjadrovala uvedomenie, že došlo k odklonu od vlastnej úlohy teológie. „Kittelova reč znamenala skutočný obrat v starozákonnom bádani a medzivojnové teológie Starého zákona sú odpoveďou na tento podnet.“¹²⁹

Carl STEUERNAGEL¹³⁰ (1869-1958) r. 1925 navrhol, že systematické spracovanie teológie Starej zmluvy by malo vždy vychádzať z historickej analýzy, a pri tom nepoužívať kategórie pochádzajúce z filozofie alebo z dogmatiky.¹³¹ Následne medzi dvomi vojnami došlo k nárastu počtu publikovaných prác venovaných *teologickej* problematike Tanachu.¹³² V Nemecku bolo oživenie spojené s obnovou konfesiónálnej teológie. „Obdobie od r. 1930 do 1960 je celkom dobre možné nazvať zlatým obdobím starozmluvnej

¹²⁸ KITTEL, R. *Die Zukunft der Alttestamentlichen Wissenschaft*. In: MARTI, D. K. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft*, Giessen : Alfred Töpelmann, 1920, s. 96.

¹²⁹ SLÁMA, P. *Nové teologie Starého zákona a dejiny*, s. 162.

¹³⁰ Autor mnohokrát publikovanej príručky *Hebräische Grammatik* a vplyvného úvodu do Starej zmluvy *Lehrbuch der Einleitung in das Alte Testament*, Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1912.

¹³¹ OLLENBURGER, B. C. - MARTENS, E. A. - HASEL, G. F. *The Flowering of Old Testament Theology*, Winona Lake : Eisenbrauns, 1992, s. 16.

¹³² Poznámka z r. 1953: „Pokiaľ ide o Starú zmluvu, dôležité je všimnúť si, že za posledných tridsať rokov rástol záujem o jej teológiu“. (ROWLEY, H. H. *The Unity of the Bible*, Philadelphia : The Westminster Press, 1953, s. 4.)

teológie“.¹³³

Ako sme videli v predchádzajúcej časti, v teológii HB sa rozvinuli dva základné metodologické prístupy¹³⁴ k biblickému materiálu: (1) dogmaticko-vyznavačský, ktorý skúma Hebrejskú bibliu z hľadiska kresťanskej dogmatiky a novozmluvnej interpretácie, (2) historicko-filozofický, ktorý zaujíma neutrálny postoj k dogmatike a kresťanskej viere a interpretuje Tanach v rámci filozofickej plauzibility.¹³⁵ Tieto dva základné typy systematického spracovania sa v THB uplatňovali aj naďalej s tým, že na oboch stranách sa v rôznej miere akceptovali „zaručené výsledky“ biblickej kritiky ako sa vyvinula v 19. storočí. Niekde v priestore medzi nimi sa nachádza dialektická teológia, ktorá na jednej strane prijíma výsledky historicko-kritickej metódy, ale zároveň považuje Bibliu za svedectvo o Božom zjavení, takže sa v ňom človek osobitným spôsobom stretáva s Božím slovom.¹³⁶ BARTHOVA *Kirchliche Dogmatik* obsahuje tolko

¹³³ CHILDS, B. S. *Old Testament Theology*. In: MAYS, J. L. - PETERSEN, D. L. - RICHARDS K. H. *Old Testament Interpretation Past, Present, and Future*, Nashville : Abingdon Press, 1995, s. 294.

¹³⁴ V prvej metóde sú „...predstavy a schémy vyplývajúce z kresťanskej dogmatiky jednoducho prenesené späť do starozmluvnej doby tak, aby podľa nich spracovalo izraelské náboženstvo“ ... kým v druhej metóde „...každý jednotlivý názor je potrebné pochopiť z jeho doby a jeho postupného vývoja“. (SELLIN, E. *Beiträge zur Israelitischen und jüdischen Religionsgeschichte*, Leipzig : A. Deichert, 1896, s. 1.)

¹³⁵ V dvadsiatom storočí je oveľa ťažšie priradiť jednotlivé teológie k filozofickým smerom, z ktorých vychádzajú. Na jednej strane sa biblická teológia vypracovala na značne samostatnú a nezávislú disciplínu, ktorá nepoužíva pojmy ľahko prezrádzajúce jej svetonázorový pôvod. Na druhej strane treba podotknúť, že len málo autorov sa správa epigónskym spôsobom v takej miere, že by bolo možné poukázať na sekulárnu predlohu, ktorú používajú ako svoje filozofické zakotvenie, ako to bolo na začiatku devätnásteho storočia.

¹³⁶ „Biblickým textom sa ako svedkom [na súde] musia položiť všetky relevantné historické otázky v súlade s ich literárnou formou...Keď sa márne hľadanie historickej pravdy *supra scripturam* na všetkých stranách zanechá v prospech vymedzeného skúmania *veritas scripturae ipsius*, vtedy môžeme a musíme nechať kritickým otázkam a odpovediam najslobodnejší priebeh tak, ako to vyžaduje charakter biblického

exegetických pasáží, že jej autor je niekedy považovaný za predstaviteľa biblickej teológie, hoci v skutočnosti sa k jej programu staval skepticky.¹³⁷

„ZLATÝ VEK“ TEOLÓGIE STAREJ ZMLUVY

Označenie tohto obdobia ako „zlatého veku“ je značne paradoxné, keďže po r. 1930 sa v Nemecku dostali k moci nacisti a s nimi krutý antisemitizmus vrcholiaci vo vyhladzovacích koncentračných táboroch. Pre tzv. „vyznávajúcu cirkev“ (*Bekennende Kirche*), ktorá stála v opozícii proti ríšskej cirkvi (*Deutsche Christen*), to bolo obdobie, ktorú LIGUŠ charakterizuje ako vnútornú teologickú krízu vo vzťahu k politickému aj cirkevnému vedeniu.¹³⁸ Ak CHILDS napriek tomu hovorí o „zlatom veku“, ide zrejme o paradox, ktorý sa vyskytuje v dejinách cirkvi, keď tlak nepriaznivých politických a historických okolností vedie k hlbšiemu premysleniu vlastného zmyslu kresťanského poslania.¹³⁹

Eduard KÖNIG *Theologie des Alten Testaments* (1922)

Prvú povojnovú teológiu Hebrejskej biblie vydal Eduard KÖNIG (1846-1936). Hoci niektorí autori jeho teológiu charakterizovali ako

svedectva ako ľudského dokumentu, a teda historickej veličiny.“ (BARTH, K. *Church Dogmatics 1,2*, Edinburgh : T&T Clark, 1970, s. 494.)

¹³⁷ „...Barth, podobne ako jeho súčasník Brunner, mal k obnove biblickej teológie v dvadsiatom storočí skeptický postoj, a v žiadnom prípade sa necítil jej nejakým spôsobom zviazaný.“ (BARR, J. *The Concept of Biblical Theology*, Minneapolis : Fortress Press, 1999, s. 413.)

¹³⁸ LIGUŠ, J. *Christus Praesens*, Praha : L. Marek, 2016, s. 103.

¹³⁹ Dôvera v historickú metódu zlyhala a r. 1928 Walther EICHRODT napísal: „...pomocou obvyklej historickej metódy sa nikdy nedá rozoznať vlastná podstata starozmluvného náboženstva“. (EICHRODT, W. *Hat die ATliche Theologie noch selbständige Bedeutung innerhalb der alttestamentlichen Wissenschaft?* In: OLLENBURGER, B. C. – MARTENS, E. A. – HASEL, G. F. *The Flowering of Old Testament Theology*, s. 31.

„starý oheň“,¹⁴⁰ alebo „babie leto“¹⁴¹ konzervatívnej teológie 19-teho storočia, Walther EICHRODT sa vyjadril, že jej vydanie bolo „skutočným činom odvahy“¹⁴² v situácii, keď starozmluvnú teológiu nahradili dejiny izraelského náboženstva. KÖNIG odmietol redukovať teológiu na históriu a skombinoval historickú (diachronickú) a systematickú (synchronickú) metódu.

KÖNIG vo svojej *Hermeneutike Starého zákona* varuje pred niekoľkými rizikami výkladu. Popri varovaniach pred alegorizáciou, psychologizáciou, poetizáciou, mytologizáciou, judaizáciou a christianizáciou varuje aj pre podriadením výkladu nejakému filozofickému smeru. Toto, ako sme videli, bol problém systematického spracovania biblickej teológie v devätnástom storočí. Krátko kritizuje KANTOV názor, že z náboženstva treba vyňať metafyziku. Podobne odmieta vysvetlenie celého javu náboženstva na základe náboženského citu, ale menovite neodkazuje na SCHLEIERMACHERA. Záverom konštatuje, že pre interpretu Starej zmluvy je „...rovnako nesprávne vychádzať z predpokladu, že Božia aktivita v dejinách nie je možná, ako aj z názoru, že Stará zmluva prirodzené príčiny a prírodné zákony nepozná, alebo svet opisuje ako ‚Božiu prirodzenosť‘, a teda uvažuje panteisticky“.¹⁴³

Zdá sa, že toto varovanie pred vládou filozofie v teológii, konkrétne v biblickej teológii Starej zmluvy, bolo po prvej svetovej v biblickej teológii viac uplatnené ako v systematicke a aj keď v nej môžeme pozorovať vplyvy existencializmu, lingvistických filozofií alebo neskôr postmodernizmu, žiadny z významných autorov nenasleduje svoju filozofickú predlohu tak dôsledne, ako boli nasledovaní HEGEL, KANT alebo SCHEIERMACHER.

NÁVRAT K DOGMATIKE

Ernst SELLIN *Theologie des Alten Testaments auf reiligiens-*

¹⁴⁰ DENTAN, R. C. *Preface to Old Testament Theology*, New York : The Seabury Press, 1963, s. 62

¹⁴¹ REVENTLOW, H. G. *Problems of Old Testament Theology in the Twentieth Century*, s. 11.

¹⁴² EICHRODT, W. *Theology of the Old Testament I*, s. 31.

¹⁴³ KÖNIG, E. *Hermeneutik des Alten Testaments*, Bonn : A. Marcus & E. Webers, 1916, s. 168.

geschichtlicher Grundlage (1933)

E. SELLIN (1867-1945) je predstaviteľom dogmatického spracovania teológie Tanachu v dvadsiatom st.¹⁴⁴ Dogmatický prístup je istým spôsobom návrat k usporiadaniu tém Starej zmluvy podľa kresťanskej dogmatiky. Nepopiera historické spracovanie Starej zmluvy ako *dejín náboženstva* (o čom svedčí aj názov), ale spracúva jej témy aj z hľadiska teologických ideí a kresťanských dogiem.

SELLINOVA teológia pozostáva z dvoch častí - historickej a systematickej. V historickej sa zaoberá vývojom izraelského náboženstva hľadiska Božieho zjavenia a jeho rôzneho vyjadrenia v živote Izraela. Systematickú časť delí podľa dogmatiky: (1) Učenie Starej zmluvy o Bohu a jeho vzťahu k svetu, (2) Učenie Starej zmluvy o človeku a hriechu človeka, (3) Učenie Starej zmluvy o Božom súde a Božej spáse.

Ludwig KÖHLER *Theologie des Alten Testaments* (1936)

L. KÖHLER, (1880-1956) podobne ako SELLIN, uplatňuje dogmatický prístup k spracovaniu starozmluvného materiálu.¹⁴⁵ Veľmi stručne podáva len tie témy Starej zmluvy, ktoré považuje za teologicky podstatné.¹⁴⁶ Celú látku usporiadal do troch častí pomenovaných podľa dogmatiky: (1) Boh, (2) Človek, (3) Súd a spása. KÖHLER odmieta starozmluvný kult, keďže ho považuje za pokus

¹⁴⁴ Úlohu kresťanskej teológie Starej zmluvy definuje nasledovne: „Kresťanská teológia Starej zmluvy má systematicky podať náboženské učenie a vieru židovského spoločenstva (*Gemeinde*) vybudovanú na základe Písíem, ktoré boli zozbierané medzi 5. a 2. st. pr. Kr. a vyhlásené za posvätné - ale to len potiaľ, pokiaľ ich Ježiš Kristus a jeho apoštolovia uznávali za podklad svojho evanjelia a zjavenie nimi zvestovaného Boha.“ (SELLIN, E. *Theologie des Alten Testaments*, Leipzig : Quelle & Meyer, 1936, s. 1.)

¹⁴⁵ EICHRODT, W. *Theology of the Old Testament I*, s. 34.

¹⁴⁶ „Knihe sa môže dať názov ‚Teológia Starej zmluvy‘, ak sa podarí dať dohromady a do vzájomného vzťahu tie idey, myšlienky a pojmy Starej zmluvy, ktoré sú alebo môžu byť dôležité (*theologisch erheblich sind oder es sein können*).“ (KOEHLER, L. *Old Testament Theology*, London : Lutterworth Press, 1953, s. 7.)

človeka spasit' samého seba.¹⁴⁷

EICHRÖDT A VON RAD

Walther EICHRÖDT *Theologie des Alten Testaments* (1933)

Švajčiar Walther EICHRÖDT (1890-1978) a Nemeč Gerhard VON RAD (1901-1971) sú považovaní za predstaviteľov dvoch paradigmatických prístupov k teológii Hebrejskej biblie v dvadsiatom storočí a obaja významným spôsobom ovplyvnili ďalší vývoj v produkcii starozmluvnej teológie. EICHRÖDT predstavuje model teológie, ktorá predpokladá existenciu koherentnej štruktúry biblickej viery, a to aj napriek tomu, že prijíma výsledky wellhausenovskej kritiky. VON RAD naproti tomu existenciu teologickej štruktúry v Starej zmluve popiera a sústreďuje sa na vývoj teologických ideí v dejinách spásy.

Napriek tomu, že EICHRÖDT sa vo svojej teológii zameril nie na historickú, ale systematickú metódu,¹⁴⁸ zohľadňuje aj historickú dynamiku teologických tém Tanachu. Jeho priekopnícka teológia si kládla za úlohu brániť legitimitu disciplíny THB proti jej oponentom z 19. storočia¹⁴⁹ a zorganizovať vyjadrenia viery Izraela takým spôsobom, ktorý dokáže jej integritu vo všetkých jej historických štádiách.¹⁵⁰ Jeho systematický prístup sa pokúša o vernosť tomu, čo nazýva *starozmluvnou dialektikou*, lebo podľa neho „...sa musíme vyhnúť schémam odvodeným z kresťanskej dogmatiky – ako napr.

¹⁴⁷ §52 jeho teológie nesie nadpis: *Die Selbsterlösung der Menschen: der Kultus* (KÖHLER, L. *Theologie des Alten Testaments*, Tübingen : Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1936, s. 169.)

¹⁴⁸ „Je najvyšší čas prelomiť historizmus starozmluvných štúdií a znovuobjaviť správny prístup k našej úlohe.“ (EICHRÖDT, W. *Theology of the Old Testament I*, s. 31.)

¹⁴⁹ CHILDS, B. S. *Old Testament Theology*. In: MAYS, J. L. - PETERSEN, D. L. - RICHARDS K. H. *Old Testament Interpretation past, Present, and Future*, s. 294

¹⁵⁰ „W. EICHRÖDT sa rozišiel s tradičným usporiadaním doktrinálneho materiálu ...a tvrdil, že pojem *zmluvy* ovplyvnil všetky aspekty starozmluvného náboženstva.“ (HARRISON, R. K. *Introduction to the Old Testament*, s. 430.)

,teológia – antropológia – sóteriológia – *ordo salutis*' atď.¹⁵¹ Toto spojenie systematického prístupu s „dialektikou“ teologického sveta Tanachu vytvorilo paradigmu pre ďalšie diela, ktoré túto metódu napodobnili.

Gerhard VON RAD *Theologie des Alten Testaments* (1957, 1960)

G. VON RAD (1901-1971) patrí k najvýznamnejším starozmluvným teológom 20. st.¹⁵² Nadväzuje na ideu *Heilsgeschichte*, ktorú vypracoval J. C. K. HOFMANN, ale medzi sebou a inými teológmi vidí veľký rozdiel v metóde. Jeho iný prístup k spracovaniu THB spočíva predovšetkým v aplikácii metódy kritiky literárnych foriem, štruktúrálnej analýzy a kritiky tradície ALTA a NOTHA.¹⁵³ Hoci popiera jestvovanie centra THB, ako východisko mu slúžia vyznania Izraela o Jahveho skutkoch, ktoré sú rozpracované do "gigantických diel Hexateuchu, Deuteronomistickej histórie a Kronikárovej histórie".¹⁵⁴ Dejiny je teda možné považovať za *centrum* jeho teológie SZ, hoci sám jestvovanie takého centra popiera. Treba však mať na pamäti, že dejiny opísané v Tanachu sú len *vyznaním Izraela* prispôsobené potrebám kréda.¹⁵⁵

VON RAD odmieta spracovanie biblických *pojmov* alebo *ideí* na podklade celého Tanachu (ako to napr. robil KÖHLER), keďže podľa jeho riadiacej myšlienky tieto pojmy podliehajú historickému vývoju.

¹⁵¹ EICHRODT, W. *Theology of the Old Testament I*, s.

¹⁵² „V súčasnosti [1970] je dvojzväzková Teológia Starého zákona od Gerharda v. RAD najvynikajúcejšia a najvýznamnejšia práca našej disciplíny.“ (KRAUS, H.-J. *Die Biblische Theologie, ihre Geschichte und Problematik*, s. 133)

¹⁵³ NOTH, M. *Überlieferungsgeschichtliche Studien*, Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1957.

¹⁵⁴ VON RAD, G. *Old Testament Theology I*, New York : Harper & Row, 1962, s. v.

¹⁵⁵ "Starozmluvné náboženstvo je vo všetkých ohľadoch redukované na sériu vd'áčnych spomienok na minulé historické udalosti a na tomto základe, zdá sa, len málo sa venuje takým dôležitým témam ako sú sóteriológia alebo Boží súd." (HARRISON, R. K. *Introduction to the Old Testament*, s. 434.)

Podobne odmieta skúmanie izraelského „sveta viery“.¹⁵⁶

KONZERVATÍVNA TEOLÓGIA

Geerhardus VOS (1862-1949) *Biblical Theology: Old and New Testaments* (1948)

Holandʹan Geerhardus VOS, niektorými nazývaný aj „otec kalvinistickej biblickej teológie“ bol dlhoročným profesorom na Princeton Theological Seminary v USA. Hoci teológiu študoval v Berlíne a v Strasbourgu v osemdesiatych rokoch 19. st., keď na teologických fakultách vládla liberálna teológia, zachoval si vieru v božstvo Kristovo, Božie zjavenie a inšpiráciu Písma. V inauguračnej prednáške r. 1894 povedal:

Vo všetkých ostatných vedách je to človek, ktorý robí prvý krok v prístupe k objektívnemu svetu a podrobuje ho skúmaniu tak, že ho núti podrobiť sa jeho experimentom – slovom, človek je tým, kto aktívne koná, aby príroda odhalila svoje skutočnosti a zákony. V teológii je tento vzťah medzi subjektom a objektom obrátený. Tu je to Boh, ktorý robí prvý krok k človeku, aby odhalil svoju prirodzenosť, ktorý tvorí človeka, aby mal konečný rozumu schopný prijať poznanie jeho nekončených dokonalostí. V teológii objekt zďaleka nie je pasívny, aktom stvorenia stavia oproti sebe subjekt a potom živý Boh naplňa tento subjekt tým, k čomu be sám od seba nemal prístup. (*Idea biblickej teológie ako vedy a ako teologickej disciplíny*, <http://bsmi.org/download/vos/BiblicalTheology.pdf> (13-Jan-18))

Teológiu Hebrejskej biblie delí na dve hlavné časti: (1) Epoque mozaistického zjavenia a (2) epocha profetického zjavenia. Metóda biblickej teológie je determinovaná historickou postupnosťou (*historic progression*). „Veľkú úlohu hrá princíp postupne uzavretých zmlúv (*berít-making*), ktoré označujú uvedenie nového obdobia.“¹⁵⁷

VOS v zhode so svojou konfesiou hovorí, že najvyšším praktickým

¹⁵⁶ "Témou, ktorá zaujíma teológa, samozrejme, nie je duchovný a náboženský svet Izraela ani stav jeho duše vo všeobecnosti, ani jeho svet viery, čo sa dá len rekonštruovať zo záverov vyťahnutých z dokumentov. Namiesto toho ho zaujímajú jednoducho explicitné tvrdenia Izraela o Jahvem." (¹⁵⁶ VON RAD, G. *Old Testament Theology I*, s. 105.)

¹⁵⁷ VOS, G. *Biblical Theology Old and New Testament*, Grand Rapids : Eerdmans, 1948, s. 25.

použitím biblickej teológie je to, čo je celkom mimo použiteľnosti pre študenta, a to je Božia sláva.

Wilhelm VISCHER *Das Christuszeugnis des Alten Testaments* (1934, 1942)

W. VISCHER (1895–1988), predstavuje vrchol kristocentrickej interpretácie Starej zmluvy¹⁵⁸ a podobne ako Karl BARTH, by mohol byť obvinený z „kristomonizmu“,¹⁵⁹ keďže sa vo svojej práci zameriava výlučne na Starú zmluvu ako svedectvo o Kristovi.¹⁶⁰ Jeho kristocentrická interpretácia Tanachu je preťažená typologickou a alegorizujúcou exegézou.

Theodorus Christiaan VRIEZEN *Hoofdpijnen der theologie van het Oude Testament* (1949)

Holandský teológ T. C. VRIEZEN (1899-1981) vypracoval teológiu Starej zmluvy ako kresťanskú disciplínu.¹⁶¹ Neodmieta síce biblickú kritiku,¹⁶² ale požaduje, aby "...starozmluvný kánon bol podriadený

¹⁵⁸ HAHN, H. F. *Old Testament in Modern Research*, Philadelphia : Muhlenberg Press, 1954, s. 236. Toto hodnotenie bolo vyslovené v polovici dvadsiateho st., ale VISCHEROVA kristocentrická teológia nebola v tomto ohľade prekonaná.

¹⁵⁹ HASEL, G. F. *Old Testament Theology. Basic issues in the Current Debate*, s. 178.

¹⁶⁰ „Stará zmluva hovorí čím (was) je Kristus, Nová hovorí kto (wer) je Kristus, - a to tak, že je jasné: len ten pozná Ježiša, kto ho pozná ako Krista, a len ten vie, čím je Kristus, kto vie, že je to Ježiš.“ (VISCHER, W. *Das Christuszeugnis des Alten Testaments*, Zollikon-Zürich : Evangelischer Verlag, 1946, s. 7.)

¹⁶¹ „Východiskom tejto knihy je názor, že aj predmetom aj metódou teológia Starej zmluvy je a musí byť kresťanskou teologickou vedou.“ (VRIEZEN, Th. C. *An Outline of Old Testament Theology*, Oxford : Basil Blackwell, 1970, s. 147)

¹⁶² „Pre teológa, ktorý vychádza zo zjavenia Božieho v Ježišovi Kristovi, a ktorý chce čítať Starú zmluvu vedeckým spôsobom, sa dnes objavujú nielen mnohé ťažkosti, ale aj mnohé možnosti. Na jednej strane musí brať vážne výskum v oblasti filológie, archeológie, literatúry, histórie a dejín náboženstva. Na druhej strane musí tiež brať vážne požiadavku teológie rozumieť Starej zmluve ako jej cirkev rozumela od začiatku - ako

zvestovaniu Ježiša Krista¹⁶³ a kristologický výklad starozmluvného zjavenia spája s "...asimilovanými výsledkami starozmluvnej vedy vo všetkých jej rozličných aspektoch".¹⁶⁴ Vzťah medzi dvomi zmluvami, Starou a Novou, vidí v *organickej* jednote, a zároveň v *historickom* odstupe.¹⁶⁵

TEOLÓGIA TANACHU PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE

Štúdium vedeckej a kritickej teológie Hebrejskej biblie je v jeho začiatkoch a potom takmer na stopäťdesiat rokov obmedzené na Nemecko. Slovenský starozmluvník J. BÁNDY k presile nemeckej protestantskej literatúry na poli starozmluvnej teológie napísal: „Nazdávam sa, že v tejto významne ‚kvapke‘ je obsiahnuté temer celé teologické ‚more‘.“¹⁶⁶ Treba však povedať, že po druhej svetovej vojne sa ťažisko nových prístupov a metód pomaly presúva do anglicky hovoriacej vedeckej komunity, čo je možno spôsobené aj postavením angličtiny ako najpoužívanejšieho medzinárodného dorozumievacieho jazyka.

*H*NTIE *B*IBLICKEJ *T*EOLÓGIE

Hnutie *Biblical Theology Movement* bolo špecificky americké a silno protestantské vo svojej orientácii.¹⁶⁷ Vzniklo po druhej svetovej vojne ako snaha o pozitívnejšiu teológiu, a zároveň ako pokus o preklopenie priepasti medzi fundamentalizmom a modernizmom. Veľký vplyv tu malo aj „znovuobjavenie Biblie“ v dialektickej teológii Karla BARTHA a Emila BRUNNERA. Dva typické dôrazy tejto teológie sú (1) rozdiel medzi hebrejským a gréckym myslením

Božiemu Slovu.“ (VRIEZEN, Th. C. *An Outline of Old Testament Theology*, s. 19.)

¹⁶³ VRIEZEN, Th. C. *An Outline of Old Testament Theology*, s. 149.

¹⁶⁴ VRIEZEN, Th. C. *An Outline of Old Testament Theology*, s. 147.

¹⁶⁵ KRAUS, H.-J. *Die Biblische Theologie, ihre Geschichte und Problematik*, s. 132.

¹⁶⁶ BÁNDY, J. *Teológia Starej zmluvy*, Bratislava : Univerzita Komenského, 2003, s. 11.

¹⁶⁷ CHILDS, B. S. *Biblical Theology in Crisis*, Philadelphia : Westminster Press, 1970, s. 13.

a (2) jednota celej Biblie na tomto hebrejskom pozadí.¹⁶⁸

Najznámejším predstaviteľom hnutia bol George Ernest WRIGHT (1909-1974), autor vplyvnej knihy *God Who Acts* (1952), kde napísal: „Biblická teológia, hoci nie je propozicionálnou a systematickou dogmatikou, predsa len je to obhájitelná samostatná jednotka zvláštneho typu... Je to teológia prednášania (*recital*) alebo proklamácie Božích skutkov spolu s ich dôsledkami.“¹⁶⁹

Kritikmi hnutia sa stali Brevard CHILDS, ktorý hnutiu vyčítal nedostatočnú teologickú bázu¹⁷⁰ a James BARR, ktorý kritizoval jeho nedomyslenú lingvistickú teóriu.¹⁷¹

James BARR a biblická teológia

V poslednej štvrtine dvadsiateho storočia prešla biblická teológia veľkými zmenami v „postavení aj úctyhodnosti“.¹⁷² Takmer singulárnym pôvodcom týchto zmien bol v 60-tych rokoch pôvodcom škótsky starozmluvník James BARR (1924-2006), ktorý prácou *The Semantics of Biblical Language* prinútil prehodnotiť teologické východiská hnutia.

...lingvistickým nositeľom teologického výroku je zvyčajne celá veta, a ešte skôr širší literárny komplex, a nie slovo, či morfológické a syntaktické mechanizmy. Najdôležitejší dôsledok tohto je v tom, že veta narozdiel od slova je jedinečná a neopakuje sa. Jazyk má slovník, teda zásobu slov, ktoré sú stále k dispozícii, a môžu byť znovu a znovu použité, ale nemá zásobu viet. Toto má mnohoraký význam pre interpretáciu Biblie. V prvom rade sa otázka špecifického biblického myslenia musí riešiť na tejto úrovni, a nie na úrovni lexikálnej. (BARR, J. *The Semantics of Biblical Language*, s. 269.)

¹⁶⁸ BARR, J. *The Semantics of Biblical Language*, Eugene : Wipf & Stock Publishers, 2004.

¹⁶⁹ WRIGHT, G. E. *God Who Acts*, London : SCM Press, 1952, s. 11.

¹⁷⁰ CHILDS, B. S. *Biblical Theology in Crisis* (1970).

¹⁷¹ BARR, J. *The Semantics of Biblical Language*, Oxford : Oxford University Press, 1961. Kritika je namierená predovšetkým na knihu Thorleifa BOMANA *Das hebräische Denken im Vergleich mit dem Griechischen* (1952).

¹⁷² BARR, J. *The Scope and Authority of the Bible*, London : Xpress Reprints, 1993, s. 1

BARR je považovaný za jedného z najdôležitejších biblických učencov dvadsiateho storočia. Hoci nenapísal systematické dielo pod názvom „Biblická teológia“, jeho *Koncept biblickej teológie*¹⁷³ odvážne hodnotí a predkladá možnosti vývoja biblickej teológie do budúcnosti. Jedno s dôležitých kritérií, ktoré má biblická teológia rešpektovať, je podľa neho prirodzená teológia.:¹⁷⁴ „Najdôležitejšia realita, ako sa zdá, je to, že v Biblii je prvok, ktorý ukazuje na teologický zdroj reality, ktorý leží *mimo* Biblie.“¹⁷⁵ Biblickí učitelia si majú teda všimnúť nielen uzavretý teologický systém tvorený výrokmi Starej zmluvy, alebo celej Biblie, ale majú sa zaujímať aj o systematickú teológiu. Kresťanská viera sa podľa neho nevzťahuje v prvom rade ku knihe, ale k Bohu a k Ježišovi.¹⁷⁶

KANONICKÁ KRITIKA

Brevard CHILDS *Old Testament Theology in a Canonical Context* (1985), *Biblical Theology of the Old and New Testaments* (1992)

Brevard CHILDS (1923–2007) je dôležitý pre súčasnú biblickú teológiu svojím teoretickým zdôvodnením východiska biblickej teológie, ktoré podľa neho nemá byť ani v dejinách, ani v udalostiach, ale v konečnej forme biblického *kánonu*: „Materiálom pre teologickú reflexiu nie sú udalosti ani skúsenosti za textom, alebo tie, ktoré sa nachádzajú mimo interpretácie (*construal*) v Písme pochádzajúcej od komunity viery a praxe.“¹⁷⁷

CHILDSOV program kanonickej kritiky sa stretol so značnými sympatiami u konzervatívnych teológov. Rozdiel oproti konzervatívnejmu prístupu k Biblii je v tom, že CHILDS odmieta stotožniť Bibliu so zjavením, lebo "...použitie pojmu zjavenie vzhľadom na Bibliu prináša oveľa väčšie nebezpečenstvo, ako si predstavujú mnohí

¹⁷³ BARR, J. *The Concept of Biblical Theology*, Minneapolis : Fortress Press, 1999.

¹⁷⁴ Roku 1991 bol predniesol *Giffordove prednášky* v Edinburghu na tému *Biblical Faith and Natural Theology*, Oxford : Clarendon Press, 1993.

¹⁷⁵ BARR, J. *The Concept of Biblical Theology*, s. 494.

¹⁷⁶ *Interpretation* 2016, Vol. 70(3) 264–274.

¹⁷⁷ CHILDS, B. *Old Testament Theology in a Canonical Context*, Philadelphia : Fortress Press, 1989, s. 6.

z jeho kritikov".¹⁷⁸ (V tejto súvislosti stojí za pozornosť, že napriek svojmu teoretickému dôrazu na konečnú formu biblického kánonu, v diele z r. 1985 prijíma výsledok kritiky a o kňazstve a kulte pojednáva až po kapitole o prorokoch. V práci z r. 1992 toto poradie podriadil kánonu.) CHILDSOV vplyv na ďalší vývoj dobre vyjadril Rolf RENDTORFF, keď napísal: "Konečná podoba starozmluvných kníh a teologické intencie, ktoré vyjadrujú, musíme vnímať úplne novým spôsobom, ako to doteraz starozmluvná veda robila".¹⁷⁹

POSTMODERNA V TEOLÓGII TANACHU

Walter BRUEGGEMANN *Theology of the Old Testament* (1997)

Walter BRUEGGEMANN (1933-) predstavuje teológiu ovplyvnenú postmodernizmom a informovanú sociologickými, politologickými a novými literárno-kritickými teóriami. Jeho teológia reflektuje filozofické hodnotenia jazyka ako neredukovateľnej reality. Text vytvára „...alternatívny svet, ktorý pozýva k vernej imaginácii“.¹⁸⁰ Na základe toho môže v *Teológii* vyhlásiť „...výrok je všetko...“ (*the utterance is everything*).¹⁸¹ Povedať, že Jahve je Boh, ktorý koná v dejinách, viedlo podľa BRUEGGEMANNA k „...akútnym epistemologickým rozpakom...“¹⁸² Namiesto historickej analýzy používa rétorickú mediáciu, podľa ktorej „...spoločenská prax generuje, konštituuje a sprostredkúva Jahveho uprostred života“.¹⁸³ James BARR konštatuje, že BRUEGGEMANN sa dostáva príliš blízko pasce, kde sa dá konštatovať, že „...tu ide len o rétoriku. Nič za tým nie je.“¹⁸⁴

BRUEGGEMANNOVA teológia vychádza v ústrety plauzibilitate súčasnosti modelovanej pluralizmom, individualizmom a filozofickým antropocentrizmom. Nevychádza z tradičného ontologického záväzku

¹⁷⁸ Ibid s. 26.

¹⁷⁹ RENDTORFF, R. *Hebrejská bible a dejiny*, Praha : Vyšehrad, 1996, s. 172.

¹⁸⁰ BRUEGGEMANN, W. *An Introduction to the Old Testament*, Louisville : John Knox Press, 2003, s. xi.

¹⁸¹ BRUEGGEMANN, W. *Theology of the Old Testament*, Minneapolis : Fortress Press, 1997, s. 122.

¹⁸² Ibid. s. 574.

¹⁸³ Ibid. s. 574.

¹⁸⁴ BARR, J. *The Concept of Biblical Theology*, s. 547.

modelovaného podľa Biblie, ale spolieha viac na psychologickú a poetickú silu náboženskej reči.

NOVŠIE MOTÍVY V PRODUKCII TEOLÓGIE HEBREJSKEJ BIBLIE

„Biblická kritika zbankrotovala“¹⁸⁵ tvrdí pozorovateľ vývoja biblickej hermeneutiky. Napriek svojmu „evanjelizačnému zápalu“ pre kritický etos nedokázala nahradiť tradičnú kresťanskú vieru v autoritu Biblie novým *vedeckým* postojom, ktorý by dokázal túto autoritu nielen spochybniť, ale aj vhodne nahradiť. Preto sa biblická veda v novšej dobe obrátila o pomoc k literárnej kritike, hlbínnej psychoanalýze, sociológii, kulturoológii, kritickej teórii a iným teóriám, ktoré majú nahradiť tradičnú „referenčnú“ vieru sústredením pozornosti na literárne kvality, sociologické umiestnenie, psychoanalytické pochopenie, či politické využitie textu.

Biblické komentáre sú vybodkované exotickými pojmami ako ‚koncentrické vzory‘, ‚chiazmus‘, ‚naratívna technika‘, ‚čitateľova reakcia‘ a iné vypožičané z literárnej kritiky. Tradičné interpretácie obľúbených textov zodratých častým používaním do vyhladených klišé teraz padli pod revíziou feministickej biblickej vedy. Výrazy ako ‚fúzia horizontov‘, ‚autorská intencionalita‘, ‚výklad verzus pochopenie‘ a ‚textový referent‘, ktoré boli voľakedy vyhradené zriedenej atmosfére filozofickej hermeneutiky sa dostali do populárnejšieho diskurzu. Dokonca aj študijné materiály pre laických učiteľov si rozvinuli určitú hermeneutickú finesu. Napríklad študenti sú povzbudzovaní k tomu, aby si odmysleli svoj „privilegovaný stav“ a čítali text očami chudobných, a tak neprehliadali sociálny kontext a politické zámery biblických pasáží.¹⁸⁶

Na základe týchto moderných hermeneutických teórií a metód vzniká aj na pôde teológie Hebrejskej množstvo čiastkových prác, ale len málo autorov vytváralo celkový systém biblickej teológie, ktorý by mohol niesť názov „Teológia Hebrejskej biblie“.

¹⁸⁵ WINK, W. *The Bible in Human Transformation*, Philadelphia : Fortress Press, 1973, s. 1.

¹⁸⁶ LONG, T. G. *Committing Hermeneutical Heresy*. In: *Theology Today* 44/2, Júl 1987, s. 165.

PSYCHOLÓGIA V TEOLÓGII TANACHU

Nástupom experimentálnej psychológie v sedemdesiatych rokoch 19. st. a psychoanalýzy na prelome storočí psychológia prešla z oblasti čisto filozofickej, či náboženskej a začala byť považovaná za vedu. Pre teológiu Tanachu je zaujímavou skutočnosťou, že obaja spolupracovníci, ktorí stáli pri jej zrode, Carl JUNG aj Sigmund FREUD napísali diela so starozmluvnou teologickou tematikou. Zakladateľ psychoanalýzy, Sigmund FREUD (1856-1939) aplikoval svoje psychoanalytické teórie v knihe *Muž Mojžiš a monoteistické náboženstvo*.¹⁸⁷ Neurotický charakter izraelského a judaistického náboženstva je tu určovaný kolektívnou spomienkou na zavraždenie Mojžiša na púšti.¹⁸⁸ Carl JUNG (1875-1961) využil svoju teóriu archetypov v knihe *Odpoveď na Jóba*. Pre JUNGU „...Kniha Jóbova slúži len ako paradigma určitého druhu zážitku Boha, ktorý má pre našu dobu špeciálny význam.“¹⁸⁹

Zážitok, či skúsenosť Božej prítomnosti je centrálnou témou biblickej teológie Samuela TERRIENA *Neuchopiteľná prítomnosť*¹⁹⁰ s podnadpisom „Smerovanie k novej biblickej teológii“. TERRIEN pracuje s celou Bibliou – Starou aj Novou zmluvou – a vo svojej teológii pracuje so skutočnosťou, že „...„poznanie Boha“ poukazuje na realitu, ktorá súčasne obsahuje aj presahuje intelektuálne skúmanie. Označuje angažovanosť celej osobnosti v prítomnosti Jahve skrze prorocké slovo, kultickú slávnosť, a psychologický spôsob spoločenstva vo viere.“¹⁹¹ V rámci Hebrejskej biblie postupuje chronologicky od epifanických vizitácií u patriarchov cez sinajské teofánie, Božiu prítomnosť v chráme, prorocké vízie k múdrosloviu. Zážitok/skúsenosť Božej komunikácie¹⁹² vykladá pomocou psycho-

¹⁸⁷ FREUD, S. *Der Mann Moses und die monotheistische Religion*, Amsterdam : Verlag Allert de Lange, 1939.

¹⁸⁸ S týmto nápadom prišiel Ernst SELLIN v práci *Mose und seine Bedeutung für die israelitisch-jüdische religionsgeschichte*. (1922)

¹⁸⁹ JUNG, C. G. *Antwort auf Hiob*, München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2001, s. 11, 13.

¹⁹⁰ TERRIEN, S. *The Elusive Presence*, New York : Harper & Row, 1978.

¹⁹¹ Tamže, s. 40.

¹⁹² Hospodin sa rozprával s Mojžišom z tváre do tváre, ako keď sa niekto rozpráva so svojím priateľom. (Ex 33:11, *Slovenský ekumenický preklad*)

lógie analógiou s mystickým typom prežívania opísanom v románe Georges a BERNANOS *Sous le soleil de Satan*, kde postava románu zažije náhlu hraničnú radosť, „...za ktorú nie je možné zísť ďalej bez toho, aby človek zomrel“. ¹⁹³ Obráti sa dozadu, pretože realisticky zažíva prítomnosť Boha, nikoho tam však nevidí. TERRIEN konštatuje, že „v hebrejskej epike psychológia inteligentnou slúžkou teológie“. ¹⁹⁴

LITERÁRNA TEÓRIA V TEOLÓGII TANACHU

Nástup naratívnej teológie priraduje H. G. REVENTLOW k vplyvu diela dvoch autorov, René WELLEKA a Austina WARRENA s názvom „Teória literatúry“. ¹⁹⁵ Pokiaľ však ide o filozofiu v pozadí tejto práce, je dobre vedieť, že WELLEK (1903-1995) bol aktívnym členom formalistickej školy „Pražský lingvistický kroužek“, ktorá spolu s antropológom Claude LÉVI-STRAUSSOM vypracovala teóriu štrukturalizmu. ¹⁹⁶ Porozumenie filozofickému pozadiu hermeneutickej aplikácie žánrov sa značne obohatí, ak sa oboznámime s filozofiou štrukturalizmu.

WELLEK a WARREN pripísali literárnym žánrom „inštitucionálny“ význam: „Literárny druh je ‚inštitúciou‘ tak, ako je inštitúciou cirkev, univerzita, alebo štát. Nejestvuje spôsobom, ako jestvuje zvier, alebo budova, kostol, či knižnica, alebo kongres, ale tak, ako jestvuje inštitúcia. Človek môže prostredníctvom jestvujúcich inštitúcií pracovať, vyjadriť sa, tvoriť nové, alebo ísť tak ďaleko, ako je to možné, bez toho, aby súhlasil s ich politikou alebo rituálom...“ ¹⁹⁷

Pod vplyvom literárnej teórie sa pre mnohých interpretov Tanach (a celá Biblia) stala predovšetkým *naratívom*, v ktorom je rozhodujúca

¹⁹³ BERNANOS, G. *Sous le soleil de Satan*, <https://books.google.sk/> (22. 1. 2018)

¹⁹⁴ TERRIEN, S. *The Elusive Presence*, s. 82.

¹⁹⁵ REVENTLOW, H. G. *Modern Approaches to Old Testament Theology*. In: PERDUE, L. *The Blackwell Companion to the Hebrew Bible*, Oxford : Blackwell, 2001, s. 227.

¹⁹⁶ FRY, P. H. *Functions (Linguistics)*. In: RYAN, M. *The Encyclopedia of Literary and Cultural Theory*, Chichester : Wiley-Blackwell, 2011, s. 205.

¹⁹⁷ WELLEK, R. – WARREN, A. *Theory of Literature*, New York : Harcourt, Brace and Company, 1949, s. 235.

literárna zápleтка a umelecké vyvrcholenie. Zároveň treba biblický text vysvetľovať z hľadiska jeho sociálneho vtelenia, v ktorom pôvodne slúžil historickej komunite. Text sa nemá porovnávať a verifikovať vonkajšími textami, či dátami. Dôraz je na „intratextuálnosť“, podľa ktorej „...intratextuálna teológia prepíše realitu podľa Písma, a nie naopak, a teda neprekladá Písmo do mimobiblických kategórií. Dá sa povedať, že je to text, čo absorbuje svet, a nie svet, čo absorbuje text.“¹⁹⁸

Príkladom naratívneho spracovanie teológie Tanachu je trojzväzkové dielo Johna GOLDINGAY (nar. 1942) *Old Testament Theology*, ktorý pracuje s presvedčením, že „...forma nie je len aspekt formálnej stránky Písma, ale dáva vyjadrenie niečomu podstatnému.“¹⁹⁹

Podobným spôsobom s dôrazom na umeleckú stránku Tanachu pracuje aj tzv. *Amsterdamská škola*. Autori sa tu „...kochajú slovnými hračkami a ozvenami, poruchami plynulosti [textu], ktoré sú podľa nich sofistikovaným dielom geniálneho autora. Poňatie Biblie ako dômyselnej kompozície nesie so sebou dôraz na jej tzv. synchronné čítanie. Je to čítanie, ktoré „pristúpi na hru“ záverečných autorov a nechá sa pozvať do ich rozprávačského sveta“.²⁰⁰ Bližšie sa tejto metodológii venuje český starozmluvník Martin PRUDKÝ.

Aktuálne metódy a prístupy k spracovaniu biblickej teológie Tanachu sú v niektorých aspektoch dobre použiteľné v konzervatívnej interpretácii Biblie. Upozorňujú na dlho prehliadané vlastnosti biblických textov a ich literárne, či sociologické začlenenie. K problému dochádza preto, že tieto prístupy majú *plne nahradiť* tradičnú vieru v pravdivosť, historicitu, či normatívnosť Biblie.

RADIKÁLNEJŠIE SMERY V TEOLÓGII TANACHU

Radikálne teologické smery produkujú skôr diela z filozofickej alebo systematickej teológie, keďže biblická teológia si pri akejkolvek radikálnej kritike predsa len kladie do centra pozornosti Bibliu a tradičný kánon cirkvi. Pluralita prístupov využívajúcich kritickú

¹⁹⁸ LINDBECK, G. A. *The Nature of Doctrine*, Philadelphia : 1984, s. 117.

¹⁹⁹ GOLDINGAY, J. *Old Testament Theology*, Downers Grove : IVP, 2006, s. 16.

²⁰⁰ SLÁMA, P. *Nové teologie Starého zákona a dejiny*, s. 322.

teóriu, psychoanalýzu, politickú filozofiu²⁰¹ zväčša nevedie k systematickému spracovaniu biblickej teológie, ale využíva nejaké motívy Hebrejskej biblie na rozvíjanie sociologických, psychologických alebo politických teórií.

Filozofické interpretácie Hebrejskej biblie prezentuje monografia japonského autora Seizo SEKINE *Filozofické interpretácie Starej zmluvy*.²⁰² Venuje sa filozofom od KANTA a KIERKEGAARDA po LÉVINASA a DERRIDU. Pre štúdium teológie Tanachu poskytuje cenné informácie o možných líniách spájajúcich v analógii alebo kontraste filozofické a teologické myslenie.

Na záver zaujímavú ilustráciu filozofického postoja k čítaniu Hebrejskej biblie od DERRIDU. Na otázku, či by ako Žid nepomohol s čítaním Hebrejského Písma ne-židovskému čitateľovi odpovedal: „Drahý Dr. Pyper, *niečo* ste vôbec niekedy čítal? ...Vždy existuje nové čítanie, v tom spočíva opakovanie. Dôjst' na poslednú stranu, vrátiť sa na začiatok a čítať – odlišnú knihu? Tú istú knihu s novými očami, novým Ja? Som tým, čo som čítal, ale nikdy som nič nečítal s konečnou platnosťou. ...Ale to, čo ste vy čítal, alebo nečítal, a to, čo som ja čítal, nie je to isté, hoci by to aj boli tie samé knihy.“²⁰³ Takéto rozvlnenie v kultúrnej a temporálnej podmienenej prístupe môže len ťažko viesť k systematickému spracovaniu v nejakom systéme biblickej, alebo akejkol'vek inej teológie.

²⁰¹ „Za života minulej generácie sa rozvinuli nové metódy štúdia Starej zmluvy, ktoré majú odlišné filozofické východiská, a ktoré sa niekedy dokonca vyhybajú historickému skúmaniu... patrí sem napr. nová kritika, kanonická metóda, dejiny náboženstiev, fenomenológia a niektoré formy feministickej hermeneutiky.“ (PERDUE, L. G. *The Collapse of History*, Minneapolis : Fortress, 1994, s. 7.)

²⁰² SEKINE, S. *Philosophical Interpretations of the Old Testament*, Berlin : De Gruyter, 2014.

²⁰³ PYPYER, H. S. *Other Eyes: Reading and Not Reading the Hebrew Scriptures/Old Testament with a Little Help from Derrida and Cixous*. In: SHERWOOD, Y. – HART, K. *Derrida and Religion*, New York : Routledge, 2005, s. 160.

ZHRNUTIE

Diverzita prístupov k spracovaniu teológie Tanachu sa v poslednej dobe značne prehĺbila, takže nie je vôbec jednoduché autorov zaraďovať, či dokonca „škatul’kovať“ podľa ich filozofických, či metodologických prístup k predmetu. Napriek tomu je pre uchopenie témy dôležité hoci aj simplifikované pomenovanie trendov s vedomím rizík s tým spojených.

J. BÁNDY uvádza nasledovné štyri možnosti hermeneutických prístupov: (1) „...historická rekonštrukcia postupného narastania a vývoja náboženských predstáv Izraela ... (2) spracovanie látky podľa tradičných kresťanských dogmatík, ... (3) spracovanie látky podľa jednotlivých kníh kánona, ... (4) spracovanie látky okolo teologického ťažiska, resp. ťažísk kánonu...“²⁰⁴ V rámci týchto základných metodických prístup a ich rôznych kombinácií vznikajú ďalšie nové práce. Ostáva len čakať, či je ešte možné objaviť nejakú zásadne novú metódu, ktorá by zároveň bola primeraná téme biblickej teológie Tanachu.

²⁰⁴ BÁNDY, J. *Teológia Starej zmluvy*, s. 28

4. NIEKTORÉ NOVŠIE DIELA KONZERVATÍVNEJ TEOLÓGIE TANACHU

Konzervatívna teológia Hebrejskej biblie aj naďalej nadväzuje na historické kresťanské vierovyznania a reformačný prístup k inšpirovanej autorite Písma. V diskusii s prístupmi, ktoré tradičnú a reformačnú vieru modifikujú, či odmietajú, konzervatívni autori uvádzajú staré aj novšie apologetické argumenty v prospech nahliadaniu na Bibliu ako Božie slovo. Bolo by však chybou predpokladať, že z toho vyplýva nejaká jednofarebnosť konzervatívnej teológie. Skúmanie rozdielov medzi jednotlivými konzervatívnymi teológiami presahuje ciele tejto práce.

Roland Kenneth HARRISON *Introduction to the Old Testament* (1969)

R. K. HARRISON (1920-1993) nenapísal síce prácu s názvom „Teológia Starej zmluvy“, ale jeho úvod²⁰⁵ ponúkol informovanú a hĺbkovú kritiku interpretácií a teológií Tanachu založených na modernistickom filozofickom svetonázore. Toto jeho dielo poskytlo východiskový bod pre práce ďalších konzervatívnych teológov v oblasti teológie Hebrejskej biblie.

Walter KAISER *Toward the Theology of the Old Testament* (1978)

Názov²⁰⁶ diela W. KAISERA (nar. 1933) naznačuje, že jeho práca nemá šírku úplnej Teológie Hebrejskej biblie. Ide o teológiu dôsledne

²⁰⁵ HARRISON, R. K. *Introduction to the Old Testament*, Grand Rapids : Eerdmans, 1969.

²⁰⁶ *toward* – „smerom ku“

konzervatívnu, postavenú na centrálnom pojme *sľubu* Božieho, ktorý sa naplňuje v dejinách. Práca takto stojí na tradícii HOFMANNOVÝCH *Heilsgeschichte*. V závere knihy autor ponúka idey na teologické prepojenie Starej a Novej zmluvy.

John SAILHAMER *Introduction to Old Testament Theology* (1995)

V ohnisku záujmu John SAILHAMERA (1946-2017) je Pentateuch ako naratívum.²⁰⁷ Pre pochopenie rôznych metód Teológie Tanachu napísal veľmi prehľadne usporiadaný úvod, ktorý hojne využíva grafické a schematické znázornenie. Obsahuje aj návrh vypracovania kanonickej THB s definíciou úlohy teológie:

...úlohou teológie je prerozprávanie Božieho seba-zjavenia. Ako tomu rozumieme, Biblia je Božie slovo. V Biblii Boh prehovoril. Takto Biblia nie je len záznamom toho, čo Boh povedal v minulosti, ale aj záznamom toho, čo Boh hovorí dnes. Prostredníctvom slov Písma Boh hovoril a pokračuje vo svojej reči aj dnes k nám.²⁰⁸

Jeho úvod k Teológii Hebrejskej biblie nesie podnadpis „kanonický prístup“, čím autor rozumie, že „...kanonický prístup vidí nielen obsah Tanachu ale aj jej formu ako teologicky relevantnú. Konečná forma Hebrejskej biblie je rovnako dôležitá ako skutočný priebeh udalosti, ktoré sú v nej vyrozprávané. Posolstvo Starej zmluvy je v rovnakej miere funkciou toho, ako je napísaná, ako toho, o čom rozpráva. Kanonický prístup nechápem ako zarazenie klinu medzi formu a obsah, tieto dve najdôležitejšie vlastnosti HB. Nie je to záležitosť jednej, ale oboch.“²⁰⁹

SAILHAMER je známy aj svojím pokusom rekonštruovať chápanie Genezis 1 ako textu, ktorý nehovorí o celej planéte Zem, ale len

²⁰⁷ SAILHAMER, J. *The Pentateuch as Narrative*, Grand Rapids : Zondervan, 1992.

²⁰⁸ SAILHAMER, J. *Introduction to Old Testament Theology*, Grand Rapids : Zondervan, 1995, s. 197.

²⁰⁹ SAILHAMER, J. www.etsjets.org/files/JETS-PDFs/30/30-3/30-3-pp307-315_JETS.pdf (19. 6. 2014)

o záhrade Éden a prenesene o Prisľúbenej krajine pre národ Izrael.²¹⁰ Tento výklad vzbudil najrôznejšie reakcie a je príkladom variability prístupov v rámci konzervatívnej teológie.

Charles H. SCOBIE *The Ways of Our God* (2002)

Charles H. SCOBIE v masívnom diele biblickej teológie (1038 strán) vyjadruje svoje východiská: „Presupozície tejto štúdie zahrňujú presvedčenie, že Biblia podáva božské zjavenie, že slovo Božie v Písme predstavuje normu kresťanskej viery a života a že všetok rôznorodý materiál Starej a Novej zmluvy sa nejakým spôsobom vzťahuje na plána a cieľ Boží v celej Biblii.“²¹¹ Centrálnou témou biblickej teológie je podľa SCOBIEHO svedectvo o Bohu.²¹²

Kniha má obsiahly úvod z dejín biblickej teológie a následne je delená podľa štyroch tém (1) Boží poriadok, (2) Boží služobník, (3) Boží ľud a (4) Božia cesta. Autor predkladá aj početné teologické úvahy, ktoré majú didaktický, či etický ráz.

Bruce WALTKE *An Old Testament Theology: An Exegetical, Canonical, and Thematic Approach* (2007)

Asociácia evanjelikálnych kresťanských vydavateľstiev (Evangelical Christian Publishers Association) vyhlásila WALTKEHO Teológiu Tanachu za „knihu roka 2008“ v kategórii biblických príručiek a študijných pomôcok (Bible Reference & Study Book of the Year). Je to pozoruhodné dielo na viac ako tisíc stranách. Teologickým východiskom je úcta k Biblii ako Božiemu slovu: „Teológ má považovať prameň Biblie za bezchybný (*inerrant*) a jej učenie za neomylné (*infallible*). Text má študovať kvôli jeho zmyslu a nielen ako záznam udalostí v ňom zapísaných; Starú zmluvu má čítať ako jednotnú, dielo jedného Autora, čítať ju má s úctou, uznávajúc autoritu textu pre dnešok. ...Teológia HB sa pokúša

²¹⁰ SAILHAMER, J. *Genesis Unbound: A Provocative New Look at the Creation Account*, Colorado Springs : Dawson Media, 1996.

²¹¹ SCOBIE, C. H. *The Ways of Our God*, Grand Rapids : Eerdmans, 2003, s. 47.

²¹² „Jednotu Biblie nachádzame v prvom rade v jej svedectve o jednom Bohu.“ (SCOBIE, C. H. *The Ways of Our God*, s. 105.)

odpovedať na otázky: (1) Aké sú hlavné náboženské záujmy a idey Starej zmluvy? a (2) Ako sa táto zvesť rozvíjala?²¹³

Teológia je rozdelená na tri hlavné časti. V prvej (úvod) sa autor zaoberá základom, úlohou a metódou biblickej teológie, v druhej („primárne dejiny“) preberá biblické dejiny od stvorenia kozmu po návrat Izraela z exilu a tretia časť („iné spisy“) sa venuje prorockým knihám a múdrosloviu.

David L. BAKER *Two Testaments One Bible* (2010)

Dielo nesie podnadpis *The Theological Relationship Between the Old and New Testaments*, takže hoci ani tu nejde o systematické spracovanie Teológie Hebrejskej biblie, pojednáva o otázke, ktorá má pre biblickú teológiu ústrednú dôležitosť. Autor podáva široký prehľad autorov a ich riešení vzťahu medzi Tanachom a NZ. Kniha je veľmi užitočná nielen ako historický úvod do problematiky biblickej teológie, ale aj ako kritický pohľad na jednotlivé hermeneutické paradigmy v spracovaní vzťahu medzi Starou a Novou zmluvou.

²¹³ WALTKE, B. *An Old Testament Theology*, Grand Rapids : Zondervan, 2007, s. 49.

5. ZÁVER

Na koniec výpočtu základných motívov pôsobiach v dejinách disciplíny THB uvediem tie, ktoré Eduard KÖNIG udáva ako dôvody jej vzniku:²¹⁴ (1) Protisymbolické tendencie - oslobodenie exegézy od konfesie a jej podriadenie historickému biblickému systému (zmluva), (2) láska k biblickému slovu (pietizmus proti rozbužnej ortodoxii sa začal venovať zhromažďovaniu biblických teologických citátov a názorov), (3) sympatia k modernizujúcemu sa svetu. (Biblický svet podľa názorov niektorých teológov menej odporoval racionálnemu poznaniu ako cirkevný systém), (4) snaha o ničím neobmedzené poznávanie historického procesu. (GABLER preto oddelil historickú teológiu od normatívnej cirkevnej dogmatiky.)

Myslím, že celé „podnikanie“ biblickej teológie dobre vystihujú slová konzervatívneho teológa Waltera C. KAISERA: „Napriek svojim najväčším očakávaniam biblická teológia nebola schopná znovu ustanoviť a aplikovať *autoritu* Biblie. V skutočnosti, ak k niečomu vôbec došlo, tak sa autorita Biblie v tomto období zmenšila, a nie zväčšila. Nevyhla sa sterilite kritiky prameňov ani historicizmu dejín náboženstiev. Ani sa vždy nepodarilo zabrániť filozofickej teológii vnútiť textu metodológiu používajúcu nejaké textu cudzie apriórne súradnice.“²¹⁵

²¹⁴ KÖNIG, E. *Theologie des Alten Testaments*, Stuttgart : Chr. Belser, 1923, s. 1-3.

²¹⁵ KAISER, W. C. *Toward an Old Testament Theology*, Grand Rapids : Zondervan, 1978, p. 4.

6. POUŽITÁ LITERATÚRA

1. ALBRIGHT, W. F. *From the Stone Age to Christianity*, Baltimore : Johns Hopkins Press, 1940.
2. ANDERSON, B. W. *Contours of Old Testament Theology*, Minneapolis : Fortress Press, 1999.
3. ARMERDING, C. E. *The Old Testament and Criticism*, Grand Rapids : Eerdmans, 1983.
4. AUGUSTINE *Confessions*, Oxford : John Henry Parker, 1838
5. AUGUSTINE *De Doctrina Christiana*, Oxford : Clarendon Press, 1995.
6. AUGUSTINE *The City of God*, New York : The Modern Library, 2000.
7. AUGUSTINE *The Works of Aurelius Augustine*, Edinburgh : T&T Clark, 1873.
8. BÁNDY, J. *Teológia Starej zmluvy*, Bratislava : Univerzita Komenského, 2003.
9. BARR, J. *The Concept of Biblical Theology*, Minneapolis : Fortress Press, 1999.
10. BARR, J. *Biblical Faith and Natural Theology*, Oxford : Clarendon Press, 1993.
11. BARR, J. *Old and new in Interpretation*, London : SCM Press, 1966.
12. BARR, J. *The Scope and Authority of the Bible*, Philadelphia : The Westminster press, 1980.
13. BARR, J. *The Semantics of Biblical Language*, Oxford : Oxford University Press, 1961.
14. BARTH, K. *Church Dogmatics I/2*, Edinburgh : T&T Clark,

- 1970.
15. BARTH, K. *Protestant Theology in the Nineteenth Century*, Grand Rapids : Eerdmans, 2001.
 16. BARTON, J. *The Old Testament: Canon, Literature and Theology*, Aldershot : Ashgate, 2007.
 17. BERKHOF, L. *Systematic Theology*, Grand Rapids : Eerdmans, 1941.
 18. BACHMANN, J. *Ernst Wilhelm Hengstenberg I*, Gütersloh : Bertelsmann, 1876.
 19. BRUEGGEMANN, W. *An Introduction to the Old Testament*, Louisville : John Knox Press, 2012
 20. BRUEGGEMANN, W. *Theology of the Old Testament*, Minneapolis : Fortress Press, 1997.
 21. CHILDS, B. S. *Biblical Theology in Crisis*, Philadelphia : Westminster Press, 1970.
 22. CANZIO, I. T. *Philosophiae leibnitianae et wolfianae usus in theologia*, Frankfurt : Officina Bergeriana, 1739.
 23. CHILDS, B. S. *Biblical Theology of the Old and New Testaments*, Minneapolis : Fortress Press, 1992.
 24. CHILDS, B. S. *Introduction to the Old Testament as Scripture*, Philadelphia : Fortress Press, 1979.
 25. CHILDS, B. S. *Old Testament Theology in a Canonical Context*, Philadelphia : Fortress Press, 1989.
 26. CLEMENTS, R. E. *One Hundred Years of Old Testament Interpretation*, Philadelphia : The Westminster Press, 1976.
 27. COLLINGWOOD, R. G. *The Idea of History*, Oxford : Oxford University Press, 1986.
 28. CORNILL, C. H. *Einleitung in die kanonischen Bücher des Alten Testaments*, Tübingen : J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1908.
 29. CORNILL, C. H. *The Prophets of Israel*, Chicago : The Open Court Publishing Co., 1897.
 30. DAVIDSON, A. B. *The Theology of the Old Testament*, Edinburgh : T & T Clark, 1904.
 31. DE WETTE, W. M. L. *Lehrbuch der historisch kritischen Einleitung in die Bibel Alten und Neuen Testaments*, Berlin : Reimer, 1822.
 32. DE WETTE, W. M. L. *Theodor oder der Zweiflers Weihe*,

- Berlin : Reimer, 1828.
33. DELITZSCH, F. *Commentar über die Genesis*, Leipzig : Dörffling und Franke, 1860.
 34. DELITZSCH, D. *Die biblisch-prophetische Theologie ihre Fortbildung durch Chr. A. Crusius und ihre neueste Entwicklung seit der Christologie Hengstenbergs*, Leipzig : Gebaursche Buchhandlung, 1845
 35. DENTAN, R. C. *Preface to Old Testament Theology*, New York : The Seabury Press, 1963.
 36. DIESTEL, L. *Geschichte des Alten Testaments in der christlichen Kirche*, Jena : Mauke's Verlag, 1869.
 37. EICHHORN, J. G. *Allgemeine Bibliothek der Biblischen Literatur*, Leipzig : 1793.
 38. EICHRODT, W. *Theology of the Old Testament*, Philadelphia : Westminster Press, 1961.
 39. ERDMANN, J. E. *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, Berlin : 1870.
 40. EUSEBIUS *The Ecclesiastical History*, London : William Heinemann, 1926.
 41. FARRAR, F. W. *History of Interpretation*, London : Macmillan, 1886.
 42. FRANCKE, A. H. *Christus Sacrae Scripturae Nucleus*, London : J. Downing, 1732.
 43. FRANK, M. *The Philosophical Foundations of Early German Romanticism*, Albany : State University of New York Press, 2004.
 44. FREI, H. *The Eclipse of Biblical Narrative*, New Have : Yale University Press, 1974.
 45. FREUD, S. *Der Mann Moses und die monotheistische Religion*, Amsterdam : Verlag Allert de Lange, 1939. |
 46. FROEHLICH, K. *Biblical Interpretation from the Church Fathers to the Reformation*, Farnham : Ashgate Variorum, 2010.
 47. GABLER, J. P. *Johann Gottfried Eichhorns' Urgeschichte*, Altdorf und Nürneberg : Monath und Kussler, 1790.
 48. GABLER, J. P. *Opuscula academica*, Ulm : Stettinischen Buchhandlung, 1831.
 49. GOLDINGAY, J. *Old Testament Theology*, Downers Grove : IVP, 2006.

50. GUNKEL, H. *The Influence of the Holy Spirit*, Philadelphia : Fortress Press, 1979.
51. HAHN, H. F. *Old Testament in Modern Research*, Philadelphia : Muhlenberg Press, 1954.
52. HARRISON, R. K. *Introduction to the Old Testament*, Grand Rapids : Eerdmans, 1969.
53. HARRISVILLE, R. A. - SUNDBERG, W. *The Bible in Modern Culture*, Grand Rapids : Eerdmans, 2002.
54. HASEL, G. F. *Old Testament Theology. Basic issues in the Current Debate*, Grand Rapids : Eerdmans, 1991.
55. HAYES, J. J. - PRUSSNER F. *Old testament Theology its History and Development*, Atlanta : John Knox Press, 1985.
56. HENGSTENBERG, E. W. *Christologie des Alten Testaments*, Berlin : Ludwig Oehmigke, 1854.
57. HENGSTENBERG, E. W. *Dissertations on the Genuineness of the Pentateuch*, Edinburgh : John D. Lowe, 1897.
58. HERDER, J. G. *Vom Geist der Ebräischen Poesie I*, Leipzig : 1825.
59. HORYNA, B. *Dějiny rané romantiky*, Praha : Vyšehrad, 2005.
60. HOWARD, T. A. *Religion and the Rise of Historicism*, Cambridge : CUP, 2000.
61. CHAMBERS, O. *The Complete Works*. Grand Rapids : Discovery House, 2000.
62. CHILDS, B. *Old Testament Theology in a Canonical Context*, Philadelphia : Fortress Press, 1989.
63. JACKSON, S. M. - SHERMAN, C. C. - GILMORE, G. W. *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, New York : Funk and Wagnalls, 1909.
64. JONES, L. (ed.) *Encyclopedia of Religion*, Detroit : Thomson, Gale, 2005.
65. JUNG, C. *Antwort auf Hiob*, Zürich und Stuttgart : Rascher Verlag, 1967.
66. KAISER, W. C. *Toward an Old Testament Theology*, Grand Rapids : Zondervan, 1978.
67. KAISER, W. C. *Toward Rediscovering the Old Testament*, Grand Rapids : Zondervan, 1987.
68. KAUTZSCH, K. *Biblische Theologie des Altes Testaments*,

- Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1911.
69. KEIL, K. F. *Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die kanonischen und apokryphischen Schriften des Alten Testaments*, Frankfurt a. M. : Heyder & Zimmer, 1859.
 70. KNIERIM, R. P. *The Task of Old Testament Theology*, Grand Rapids : Eerdmans, 1995.
 71. KNIGHT, D. A. - TUCKER, G. M. *The Hebrew Bible and its Modern Interpreters*, Philadelphia : Fortress Press, 1985.
 72. KOEHLER, L. *Old Testament Theology*, London : Lutterworth Press, 1953.
 73. KOMPRIDIS, N. *Philosophical Romanticism*, London : Routledge, 2006.
 74. KÖNIG, E. *Hermeneutik des Alten Testaments*, Bonn : A. Marcus & E. Webers, 1916.
 75. KÖNIG, E. *Theologie des Alten Testaments*, Stuttgart : Chr. Belser, 1923.
 76. KRAELING, E. G. *The Old Testament Since the Reformation*, New York : Harper & Brothers, 1955.
 77. KRAUS, H.-J. *Die Biblische Theologie, ihre Geschichte und Problematik*, Neukirchen-Vluyn : Neukirchener Verlag, 1970.
 78. KRAUS, H.-J. *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments*, Neukirchen : Neukirchener Verlag, 1956.
 79. KUSKE, M. *The Old Testament as the Book of Christ, An Appraisal of Bonhoeffer's Interpretation*, Philadelphia : The Westminster Press, 1976.
 80. LACOSTE, J.-Y. (ed.) *Encyclopedia of Christian Theology*, London : Routledge, 2005.
 81. LEIPOLDT, J. *Geschichte des neutestamentlichen Kanons II*, Leipzig : J. C. Hinrich, 1908.
 82. LIGUŠ, J. *Christus Praesens*, Praha : L. Marek, 2016.
 83. LINDBERG, C. *The Pietist Theologians*, Malden : Blackwell, 2005.
 84. LUBAC, H. DE *Medieval Exegesis I*, Grand Rapids : Eerdmans, 1998.
 85. MARTENS, E. A. *God's Design*, Grand Rapids : Baker Books, 1994.
 86. MARTI, D. K. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft*,

- Giessen : Alfred Töpelmann, 1920.
87. MAYS, J. L. - PETERSEN, D. L. - RICHARDS K. H. *Old Testament Interpretation past, Present, and Future*, Nashville : Abingdon Press, 1995.
 88. MCKENZIE, S. L. *How to Read the Bible*, Oxford : Oxford University Press, 2005.
 89. MCFARLAND, I. A. - FERGUSON, D. A. - KILBY, K. - TORRANCE, I. R. *The Cambridge Dictionary of Christian Theology*, Cambridge : Cambridge University Press, 2011.
 90. MEAD, J. K. *Biblical Theology*, Louisville : Westminster John Knox Press, 2007.
 91. MIGNE J.-P. *Patrologiae cursus completus*, Paris : Garnier Freres, 1887.
 92. NORTH, C.R. *History*. In: BUTTRICK, G.A. (ed.) *The Interpreter's Dictionary of the Bible 2*.
 93. NOTTURNO, M. A. *Perspectives on Psychologism*, Leiden : E. J. Brill, 1989.
 94. OEHLER, G. *Prolegomena zur Theologie des Alten Testaments*, Stuttgart : Samuel Gottlieb Liesching, 1845.
 95. OEHLER, G. F. *Theology of the Old Testament*, New York : Funk and Wagnalls, 1884.
 96. OLLENBURGER, B. C. - MARTENS, E. A. - HASEL, G. F. *The Flowering of Old Testament Theology*, Winona Lake : Eisenbrauns, 1992.
 97. ORR, J. *The Problem of the Old Testament*, New York : Charles Scribner's Sons, 1906.
 98. ORR, J. *The Progress of Dogma*, London : Hodder and Stoughton, 1901.
 99. OTTO, R. *Posvátno*, Praha : Vyšehrad, 1998.
 100. PANNENBERG, W. *Wissenschaftstheorie und Theologie*, Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1987.
 101. PAYNE, J. B. *The Theology of the Older Testament*, Grand Rapids : Zondervan, 1962.
 102. PELIKAN, J. *The Christian Tradition 4*, Chicago : The University of Chicago Press, 1984.
 103. PERDUE, L. *The Blackwell Companion to the Hebrew Bible*, Oxford : Blackwell, 2001.

104. PERDUE, L. G. *The Collapse of History*, Minneapolis : Fortress, 1994.
105. PFLEIDERER, O. *The Development of Theology in Germany since Kant*, New York : Swan Sonnenschein, 1890.
106. PHILO *The Works of Philo Judaeus II*, London : Henry G. Bohn, 1854.
107. PREUSS, H. D. *Old Testament Theology I*, Louisville : Westminster John Knox Press, 1995.
108. PROCKSCH, O. *Theologie des Alten Testaments*, Gütersloh : C. Bertelsmann Verlag, 1950.
109. PROCHÁZKA, P. *Teologické princípy v cirkevnej edukácii*, Banská Bystrica : Pedagogická Fakulta UMB, 2002.
110. RAD, G. VON *Old Testament Theology I*, Edinburgh : Oliver and Boyd, 1973.
111. RENDTORF, R. *Gesammelte Studien zum Alten Testament*, München : Chr. Kaiser Verlag, 1975.
112. REVENTLOW, H. G. *History of Biblical Interpretation, vol. 2*, Atlanta : Society of Biblical Literature, 2009.
113. REVENTLOW, H. G. *Problems of Old Testament Theology in the Twentieth Century*, Philadelphia : Fortress Press, 1985.
114. RICHARDSON, A. *The Bible in the Age of Science*, London : SCM Press, 1961.
115. RIEHM, D. E. *Alttestamentliche Theologie*, Halle : Eugen Strien, 1889.
116. ROBERTS, A. - DONALDSON, J. *Ante-Nicene Christian Library XII*, Edinburgh : T&T Clark, 1869.
117. ROGERSON, J. W. W. *M. L. de Wette Founder of Modern Biblical Criticism*, Sheffield : Sheffield Academic Press, 1992.
118. ROWLEY, H. H. *The Unity of the Bible*, Philadelphia : The Westminster Press, 1953.
119. RYAN, M. *The Encyclopedia of Literary and Cultural Theory*, Chichester : Wiley-Blackwell, 2011.
120. SAEBO, M. (ed.) *Hebrew Bible / Old Testament The History of its Interpretation I*, Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1996.
121. SAILHAMER, J. *Genesis Unbound: A Provocative New Look at the Creation Account*, Colorado Springs : Dawson Media,

- 1996.
122. SAILHAMER, J. *Introduction to Old Testament Theology*, Grand Rapids : Zondervan, 1995.
 123. SAILHAMER, J. *The Pentateuch as Narrative*, Grand Rapids : Zondervan, 1992.
 124. SCOBIE, C. H. *The Ways of Our God*, Grand Rapids : Eerdmans, 2003.
 125. SEKINE, S. *Philosophical Interpretations of the Old Testament*, Berlin : De Gruyter, 2014.
 126. SELLIN, E. *Beiträge zur Israelitischen und jüdischen Religionsgeschichte*, Leipzig : A. Deichert, 1896.
 127. SELLIN, E. *Theologie des Alten Testaments*, Leipzig : Quelle & Meyer, 1936.
 128. SEMLER, J. S. *Lebensbeschreibung II*, Halle : bez vydavatel'a, 1782.
 129. SHERWOOD, Y. – HART, K. *Derrida and Religion*, New York : Routledge, 2005.
 130. SCHAFF, P. *Germany, its Universities, Theology and Religion*, Philadelphia : Lindsay and Blakiston, 1857.
 131. SLÁMA, P. *Nové teologie Starého zákona a dějiny*, Praha : Vyšehrad, 2013.
 132. SMALLEY, B. *The Study of the Bible in the Middle Ages*, Oxford : Basil Blackwell, 1952.
 133. SMEND, R. *Lehrbuch der alttestamentlichen Religionsgeschichte*, Freiburg : 1899.
 134. SMITH, R. L. *Old Testament Theology, its History, Method, and Message*, Nashville : Broadman & Holman Publishers, 1993.
 135. SMITH, W. ROBERTSON *The Old Testament in the Jewish Church*, New York : D. Appleton and Co., 1881.
 136. SOLOMON, R. C. *In the Spirit of Hegel*, New York : Oxford University Press, 1983.
 137. SPENER, P. J. *Pia desideria*, Frankfurt am Mayn : Johann David Zanners, 1676.
 138. STADE, D. B. *Biblische Theologie des Alten Testaments*, Tübingen : 1905.
 139. STEUERNAGEL, C. *Lehrbuch der Einleitung in das Alte Testament*, Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1912.

140. TERRIEN, S. *The Elusive Presence*, New York : Harper & Row, 1978.
141. TILLICH, P. *Systematic Theology I*, Chicago : The University of Chicago Press, 1967.
142. TROELTSCH, E. *Gesammelte Schriften 2*, Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1913.
143. TROELTSCH, E. *Psychologie und Erkenntnisstheorie*, Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1905.
144. VISCHER, W. *Das Christuszeugnis des Alten Testaments*, Zollikon-Zürich : Evangelischer Verlag, 1946.
145. VOS, G. *Biblical Theology Old and New Testament*, Grand Rapids : Eerdmans, 1948.
146. VRIEZEN, Th. C. *An Outline of Old Testament Theology*, Oxford : Basil Blackwell, 1970.
147. WALTKE, B. *An Old Testament Theology*, Grand Rapids : Zondervan, 2007.
148. WELLHAUSEN, J. *Prolegomena zur Geschichte Israels*, Berlin : G. Reimer, 1883.
149. WIGAND, J. *Syntagma seu corpus doctrinae veri & omnipotentis Dei, ex veteri Testamento tantum, methodica ratione, singulari studio, fide & diligentia collectum, dispositum & concinatum*. Basileae : per Ioannes Oporinum & Heruagium, 1564.
150. WINK, W. *The Bible in Human Transformation*, Philadelphia : Fortress Press, 1973.
151. WOLFF, C. *Vernünfftige Gedancken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt*, Frankfurt : Andreäische Buchhandlung, 1724.
152. WRIGHT, G. E. *God Who Acts*, London : SCM Press, 1952.
153. YOUNG, H. D. – FREEDMAN, R. A. *University Physics*, San Francisco : Pearson, 2008.
154. ZIMMERLI, W. *Old Testament Theology in Outline*, Edinburgh : T&T Clark, 1978.
155. ZUCK, R. B. (ed.) *A Biblical Theology of the Old Testament*, Chicago : Moody Press, 1991.

7. MENNÝ REGISTER

- ALT, A., 50
AMBRÓZ, 20
AQUILA, 19
ARMERDING, C. E., 37
AUGUSTINUS, 19, 20
BAKER, D. L., 66
BÁNDY, J., 53, 62
BARR, J., 54, 55, 56
BARTH, K., 4, 43, 45, 52, 53
BENEKE, F. E., 35
BERNANOS, G., 59
BRUEGGEMAN, W., 12
BRUEGGEMANN, W., 56
BRUNNER, E., 53
CALVIN, 22, 23
CHAMBERS, O., 3
CHILDS, B., 46, 54, 55
COCCEIUS, J., 24
DARWIN, C., 32
DAVIDSON, A. B., 43
DE WETTE, W. M. L., 30, 31
DELITZSCH, F., 38, 41
DERRIDA, J., 61
DILTHEY, W., 35
EICHHORN, J. G., 16, 27
EICHRODT, W., 47, 49
FICHTE, J. G., 29, 34
FRANCKE, A. H., 23
FREUD, S., 58
FRIES, J. F., 31
GABLER, J. P., 26, 27, 32, 37, 67
GOETHE, J. W., 34
GOLDINGAY, J., 60
GUNKEL, H., 35
HARRISON, R. K., 63
HEGEL, G. W. F., 32, 34, 36
HENGSTENBERG, E. W., 38, 39
HERDER, J. G. VON, 29, 34
HOFMANN, J. C. K. VON, 39, 40, 41, 50, 64
IRENEUS, 24
JUNG, C., 58
KAISER, W., 63, 67
KANT, I., 28, 47, 61
KAUTZSCH, K., 34
KEIL, J. F. K., 37, 41
KIERKEGAARD, S., 4, 61
KITTEL, R., 43, 44
KLEMENT, 19
KÖHLER, L., 48, 50
KÖNIG, E., 46, 67
KRAUS, H.-J., 27, 37
KUENEN, A., 36

LÉVINAS, E., 61
LÉVI-STRAUSS, C., 59
LEWIS, C. S., 8
LIGUŠ. J., 46
LUTHER, 21, 22, 30
MAĐAR, J., 41
NANDRÁSKY, K., 4
NOTH, M., 50
OEHLER, G., 41
OLEVIANUS, C., 24
ORIGENES, 19
PROCHÁZKA, P., 25
PRUDKÝ, M., 60
RAD, G. VON, 49, 50
RENDTORFF, R., 56
REVENTLOW, H. G., 59
RITSCHL, A., 41
ROBERTSON SMITH, W., 36
ROLLOCK, R., 24
ROUSSEAU, J.-J., 34
SAILHAMER, J., 64
SCHLEIERMACHER, D. E., 30,
31, 34, 35, 36, 39, 47
SCHULTZ, H., 41
SCOBIE, C. H., 65
SEKINE, S., 61
SELLIN, E., 48
SEMLER, J. S., 16
SMEND. R., 33
SPENER, P. J., 23
SPINOZA, B., 28
STADE, D. B., 33
STEUERNAGEL, C., 44
SYMMACHUS, 19
TERRIEN, S., 59
THEODOTON, 19
TILlich, P., 3
TOMÁŠ AKVINSKÝ, 21
TROELTSCH, E., 36
VATKE, W., 32, 33, 36
VISCHER, W., 52
VOS, G., 51
VRIEZEN, T. C., 52
WALTKE, B., 65
WARREN, A., 59
WELLEK, R., 59
WELLHAUSEN, J., 33, 36
WESLEY, J., 26
WESTERMANN, C., 10
WOLFF, C., 16
WRIGHT, G. E., 54
WUNDT, W., 34, 35
ZWINGLI, H., 24

Názov: Siločiary dejín teológie Hebrejskej biblie

Vydanie: prvé
Autor: doc. ThDr. Pavel Hanes, PhD.
Recenzovali: Prof. ThDr. Ján Liguš, PhD.
doc. PaedDr. PhDr. ThDr. Pavol Tománek, PhD.

Vydavateľ: KTK PF UMB a Združenie evanjelikálnych cirkví
v SR
Banská Bystrica, 2018

Tlač: TRIAN s.r.o. Banská Bystrica

ISBN 978-80-971394-4-5